

Materiële en immateriële schade bij geweldsmisdrijven

Amsterdam, 25 juni 1996

Mireille Geldorp

Bram van Dijk

Henk Gossink

Paulien de Savornin Lohman

Inhoudsopgave

1	Inleiding	3
2	Begripsbepaling	4
2.1	Geweld	4
2.2	Slachtofferschap	4
2.3	Gevolgen	5
2.4	Schade	6
3	Van letsel naar schade	9
3.1	Ernst van het letsel	9
3.1.1	Lichamelijk letsel	9
3.1.2	Geestelijk letsel	10
3.2	Schade bij letsel ten gevolge van geweld	12
3.2.1	Inleiding	12
3.2.2	Schade bij lichamelijk letsel	13
3.2.3	Schade bij geestelijk letsel	16
4	Overval	19
4.1	Afbakening	19
4.2	Omvang slachtofferschap	19
4.3	Schade ten gevolge van lichamelijk letsel	20
4.4	Schade ten gevolge van geestelijk letsel	21
5	Straatroof	23
5.1	Afbakening	23
5.2	Omvang slachtofferschap	23
5.3	Schade ten gevolge van lichamelijk letsel	23
5.4	Schade ten gevolge van geestelijk letsel	24
6	Bedreiging en mishandeling	26
6.1	Afbakening	26
6.2	Omvang slachtofferschap	27
6.3	Schade ten gevolge van lichamelijk letsel	28
6.4	Schade ten gevolge van geestelijk letsel	29
7	Aanranding en verkrachting	31
7.1	Afbakening	31
7.2	Omvang slachtofferschap	31
7.3	Schade ten gevolge van lichamelijk letsel	32
7.4	Schade ten gevolge van geestelijk letsel	33
8	Huiselijk geweld	35
8.1	Afbakening	35
8.2	Omvang slachtofferschap	35
8.3	Schade ten gevolge van lichamelijk letsel	37
8.4	Schade ten gevolge van geestelijk letsel	37
9	Samenvatting, conclusies en aanbevelingen	39
9.1	Conclusies	39
9.2	Aanbevelingen	39
	Geraadpleegde Literatuur	41

1 Inleiding

Het onderzoek is er op gericht geweest globale schattingen te geven voor de *belangrijkste* schadeposten die gepaard gaan met een aantal geweldsmisdrijven. Het ging daarbij niet om de schade ten gevolge van de geconfiscerde buit, maar om de materiële en immateriële schade die het gevolg is van het toegepaste geweld.

Aangezien nog nooit eerder een dergelijke poging in het werk is gesteld, draagt het onderzoek sterk het karakter van een zoektocht naar informatie en methoden waarmee de schattingen gemaakt kunnen worden. Gelet op de lacunes in kennis over de gevolgen van geweldsmisdrijven is het niet of nauwelijks mogelijk wetenschappelijk verantwoorde schattingen te maken; vaak moeten er vrij grove aannames gedaan worden om tot schattingen te kunnen komen. Door de zoektocht is inzicht verkregen in de informatie die benodigd is om in de toekomst schattingen van schade een grotere betrouwbaarheid te geven.

Een tweede belangrijk aspect dat men zich bij de schattingen moet realiseren is dat een deel van de schade om in termen van wielrenverslaggevers te spreken 'virtuele schade' is. Dat wil zeggen dat de schade pas zichtbaar (in de vorm van concrete bedragen) wordt als slachtoffers deze schade gaan claimen bij daders of verzekeringsbedrijven. Slachtoffers gaan echter veelal - uit onkunde of gebrek aan kennis over de mogelijkheden die hen ter beschikking staan - niet tot het claimen van schade over. In dit onderzoek wordt er vanuit gegaan dat zij dat wel doen; de 'virtuele' schade wordt daarmee geconcretiseerd. Dit leidt tot opzienbarende resultaten.

De opbouw van het rapport is als volgt. Hoofdstuk 2 bevat een toelichting op de begrippen die in het rapport worden gehanteerd. In hoofdstuk 3 wordt de operationalisatie van het schadebegrip uiteengezet, waarvoor de ernst van het letsel van het slachtoffer, het uitgangspunt vormt. Vervolgens wordt in de hoofdstukken 4 tot en met 8, voor elk type geweld afzonderlijk, de omvang van de schade bepaald. In hoofdstuk 9, tenslotte, worden de resultaten samengevat, enkele conclusies getrokken en aanbevelingen gedaan voor toekomstig onderzoek.

2 Begripsbepaling

2.1 Geweld

Elke ingrijpende gebeurtenis die op de een of andere wijze de fysieke, emotionele, psychische en/of morele integriteit van personen aantast, kan gezien worden als een gewelddadige gebeurtenis: er wordt immers iemand 'geweld aangedaan'. Een dergelijke definitie van geweld heeft niet alleen betrekking op opzettelijk en persoonsgericht geweld zoals bedreiging, mishandeling en dergelijke, maar ook op geweld dat valt te typeren als 'onopzettelijk en niet op specifieke personen gericht', zoals rampen en ongelukken. Hoewel er zeker overeenkomsten zijn tussen de gevolgen die de betrokkenen ondervinden van deze twee typen van gewelddadige gebeurtenissen, valt ook te verwachten dat er aanzienlijke verschillen zijn in de gevolgen en met name de verwerking daarvan door de betrokkenen. Het blijkt nogal wat uit te maken of de bron van het geweld een persoon of een toevallige omstandigheid betreft en - in het eerste geval - of er al dan niet sprake is van (veronderstelde) kwaadwillige en persoonsgerichte bedoelingen bij de veroorzaker van het geweld.

In het onderhavige onderzoek is gekozen voor een beperking tot moedwillige gewelddadige handelingen van personen, die direct gericht zijn tegen andere personen. Het gaat daarbij in alle gevallen om zaken die strafbaar zijn gesteld in het Wetboek van Strafrecht. Met de afbakening worden van de definitie uitgesloten: (natuur)rampen, ongelukken en ander niet-moedwillig aangericht geweld, evenals vernieling (vandalisme, graffiti), ofwel geweld gericht tegen eigendommen. De vijf categorieën van geweld die in dit onderzoek onder de loop worden genomen zijn:

- overval;
- straatroof;
- bedreiging en mishandeling;
- aanranding en verkrachting;
- huiselijk geweld.

2.2 Slachtofferschap

Kenmerkend voor geweld is dat er slachtoffers zijn. Logisch vertrekpunt voor het bepalen van de omvang van geweld, van de daarmee gepaard gaande gevolgen en van de omvang van de schade is dan ook het slachtoffer. De vraag is echter wie er tot het slachtoffer gerekend moet worden. Beverly Raphael onderscheidt zes niveaus van slachtofferschap van (zeer ernstig) geweld¹.

- 1 Het slachtoffer dat in de front-linie van het geweld heeft gestaan.
- 2 Vrienden en relaties van degene genoemd bij 1) en die te maken krijgen met de gevolgen van het geweld bij het 'primaire' slachtoffer.
- 3 Reddings- en hulpverlenend personeel dat tijdens of vlak na het geweld professioneel dient op te treden en pas later de ervaringen kan verwerken.
- 4 De gemeenschap die bij het geweld is betrokken, het gaat dan om iedereen die niet bij 1, 2 of 3 kunnen worden ondergebracht².

Noot 1 Raphaël B. *When disaster strikes*.... hoofdstuk 9: Victims and Helpers, pagina 223 t/m 244.

Noot 2 Een aparte categorie wordt nog gevormd door de zogenaamde 'omstanders'. Dit zijn personen die getuigen zijn van de gewelddadige gebeurtenis.

- 5 Mensen wiens emotionele evenwicht zodanig is dat geweld hen verstoort (bijvoorbeeld ouderen die door toenemend geweld niet meer 's avonds de straat op durven).
- 6 Personen die mogelijkwerijs slachtoffer hadden kunnen zijn of anderen naar de plek des onheils hebben verwezen.

Het onderhavige onderzoek beperkt zich tot de primaire slachtoffers van geweld: degenen die direct en persoonlijk hebben bloot gestaan aan dreiging en/of feitelijk geweld. Alleen voor deze groep wordt in kaart gebracht welke nadelige gevolgen men kan ondervinden en welk kostenplaatje daaraan verbonden kan worden. Deze keus is om pragmatische redenen gemaakt: er is bijvoorbeeld onvoldoende bekend over het gemiddeld aantal betrokkenen (anders dan het primaire slachtoffer) bij de door ons onderscheiden soorten geweld en evenmin over de gevolgen van het geweld voor deze verschillende groepen van niet-primaire slachtoffers. De inperking impliceert wel dat de uiteindelijke, landelijke schatting van de schade ten gevolge van het geweld slechts een deel weergeeft van de totale schade die daar mee gemoeid is. Verder geldt dat we ons richten op personen van 15 jaar en ouder die woonachtig zijn in Nederland. Toeristen die in Nederland het slachtoffer worden van geweld vallen hiermee buiten het kader van dit onderzoek.

2.3 Gevolgen

Ingrijpende gebeurtenissen, zoals de hiervoor aangegeven soorten geweld vormen op diverse manieren een aantasting van het slachtoffer. De meest evidente aantasting is het kwetsen van het lichaam. Op korte termijn is letsel veelal hiervan het gevolg. Lichamelijke gevolgen kunnen zich echter ook op langere termijn manifesteren. Voorbeelden hiervan zijn somatische klachten die zich pas in een later stadium openbaren.

In de tweede plaats tast een gewelddadige gebeurtenis ook de psyche van het slachtoffer aan. Op korte termijn kan daarbij gedacht worden aan heftige emoties zoals verlamming, angst en woede. De (opzettelijke) ontkenning van de waarde en uniciteit van het slachtoffer door de dader veroorzaken dat slachtoffers ook op langere termijn psychische problemen kunnen blijven ondervinden.

Vrijwel ieder mens baseert zich in zijn omgang met anderen op een zekere mate van vertrouwen en geloof in een rechtvaardige wereld. Confrontatie met opzettelijk geweld tast dit vertrouwen aan. Niet alleen kan de omgeving een reeks potentiële daders gaan vormen, ook het eventueel achterwege blijven van hulp en steun tijdens of na de gewelddadige gebeurtenis tast het vertrouwen in de omgeving aan³. Op psychisch niveau leidt dit tot het gevoel er alleen voor te staan. In sociaal opzicht kan dit leiden tot problemen met (het onderhouden van) relaties, isolement en andere gevolgen.

Ter indicatie zijn in onderstaande tabel voorbeelden gegeven van fysieke, psychische en sociale gevolgen van geweld.

Noot 3 Dit is geen uitzonderlijk verschijnsel. Om het eigen gevoel van veiligheid te vergroten (mij gebeurt zoiets niet!!) brengt de sociale omgeving van het slachtoffer na een gewelddadige gebeurtenis namelijk dikwijls factoren te berde waarmee zij verklaren waarom juist het slachtoffer slachtoffer is geworden in plaats van hij/zij zelf. Dit verschijnsel staat bekend onder de naam 'secundaire victimisatie'.

Tabel 2.1 Voorbeelden van verschillende type gevolgen

Fysieke gevolgen	letsel, ziekte, somatische klachten, (blijvende) invaliditeit
Psychische gevolgen	emotionele reacties tijdens en vlak na gewelddadige gebeurtenis, verwerkingsproblemen, verwerkingsstoornissen
Sociale gevolgen	isolement, arbeidsongeschiktheid, verlies vertrouwen in anderen, veranderd karakter relaties met omgeving, veranderde sociale functies, verminderde uitoefening zorgplicht thuis, ontwrichting gezin / echtscheiding

Wat betreft de lichamelijke gevolgen concentreert de beschikbare literatuur zich vooral op het soort *letsel* dat het slachtoffer kan oplopen. Dit beperkt onze mogelijkheden om in te gaan op de lichamelijke gevolgen (anders dan letsel) die het resultaat zijn van de verschillende vormen van geweld. We kunnen alleen in grote lijnen aangeven wat voor letsel gepaard gaat met de diverse vormen van geweld. Somatische klachten, ziekte en invaliditeit worden impliciet door ons meegenomen. Deze gevolgen worden in de praktijk echter wel degelijk verdisconteerd in de hoogte van het schadebedrag dat aan een slachtoffer wordt toegekend, ook wat betreft de immateriële schade.

Aangezien de sociale gevolgen gezien kunnen worden als een verbijzondering (of als een gevolg) van de lichamelijke en/of psychische gevolgen zullen we ons verder niet expliciet richten op deze categorie. Impliciet nemen wij deze categorie echter wel mee bij de bepaling van immateriële schade⁴.

In het vervolg van de rapportage zullen we niet spreken over lichamelijke en psychische gevolgen, maar over lichamelijk en geestelijk letsel. Hiermee sluiten wij aan op juridische terminologie.

2.4 Schade⁵

In artikel 95 boek 6 van het Burgerlijk Wetboek worden twee vormen van schade onderscheiden die voor vergoeding in aanmerking komen. Dit betreft in de eerste plaats vermogensschade, ofwel *materiële schade*. Onder vermogensschade valt volgens artikel 95 boek 6 BW: geleden verlies, gederfde winst, redelijke kosten ter voorkoming of beperking van schade die als gevolg van de gebeurtenis waarop de aansprakelijkheid berust, verwacht mocht worden en verder redelijke kosten ter vaststelling van schade en aansprakelijkheid en redelijke kosten die zijn gemaakt om voldoening buiten rechte te krijgen. Vermogensschade is kortom de schade die iemand financieel lijdt, dus de onkosten die hij of zij maakt of zal maken en de vermindering van inkomsten. Gedacht kan worden aan de kosten van medische of psychische hulpverlening, van kapotte kleding, van verlies van

Noot 4 Zoals in hoofdstuk 3 zal blijken, wordt in de bepaling van de hoogte van het immateriële schadebedrag immers in overweging genomen of het slachtoffer gederfde levensvreugde heeft bijvoorbeeld doordat hij of zij als gevolg van de gewelddadige gebeurtenis arbeidsongeschikt raakt.

Noot 5 De informatie waarop deze paragraaf is gebaseerd, is ontleend aan Warnink M., 1995 en de Syllabus Schadefonds Geweldsmisdrijven, 1995.

arbeidsvermogen en dergelijke.

Knol (1986) onderscheidt als de twee belangrijkste typen materiële schade-posten de *inkomensschade* en de *herstelkosten*. In dit onderzoek beperken wij ons tot dit laatste type en wel tot de kosten van de medische of psychische hulpverlening. Dergelijke kosten zijn namelijk enigszins te koppelen aan de ernst van het lichamelijke of geestelijke letsel van het slachtoffer⁶. De overige zaken hangen op minder eenvoudige wijze samen met de ernst van opgelopen letsel. In de praktijk is de vergoeding van de materiële schade altijd gebonden aan de *werkelijk gemaakte kosten*. Het moge duidelijk zijn dat onze benadering de werkelijkheid op enigszins kunstmatige wijze poogt te ordenen en haar afbreuk doet. Wij brengen slechts een deel van de werkelijk gemaakte kosten van de materiële schade in kaart. Een andere methode is vooralsnog echter niet voorhanden.

De wet spreekt voorts over de vergoeding van ander nadeel (ook wel onstoffelijke, ideële of *immateriële schade*), voorzover de wet op vergoeding van dit andere nadeel recht geeft. De uitwerking van het recht op vergoeding van immateriële schade vindt men onder meer in artikel 106 lid 1 boek 6 BW. In lid 1 worden 3 criteria beschreven waaraan moet worden voldaan voordat immateriële schade 'naar billijkheid' vergoed kan worden. Twee daarvan zijn van belang wanneer het gaat om gewelds-misdrijven.

- In de eerste plaats dient er bij de aansprakelijke sprake van opzet te zijn op het toebrengen van de immateriële schade (niet zozeer opzet op de onrechtmatige daad).
- In de tweede plaats dient de benadeelde lichamenlijk letsel te hebben opgelopen, in zijn eer of goede naam te zijn geschaad of op andere wijze in zijn persoon te zijn aangetast.

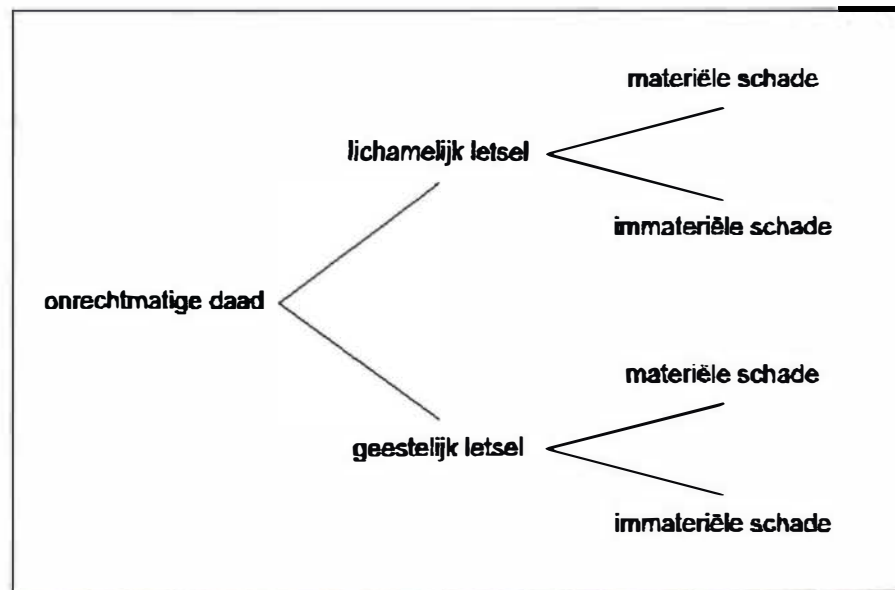
Bij 'aantasting in de persoon op andere wijze' dient te worden gedacht aan de schending van het recht op privacy, lichamenlijke integriteit of het recht op vrijheid. Ook het toebrengen van psychische storingen valt hieronder, mits de storingen zo ernstig zijn dat zij een aantasting in de persoon opleveren. Aan dat laatste is voldaan wanneer er sprake is van geestelijk letsel onder andere in de vorm van neurosen, psychosen, shocks en traumata.

Immateriële schade is niet hetzelfde als *smartegeld*, maar leidt in een aantal gevallen tot het toekennen van een dergelijke vergoeding. Er moet echter een vrij hoge drempel overtreden zijn, voordat er sprake kan zijn van een schadevergoeding bij een aantasting in de persoon.

Noot 6 Ook eventuele (gedeeltelijke) arbeidsongeschiktheid hangt samen met de ernst van het lichamenlijk of geestelijke letsel. Het is echter niet mogelijk om de omvang van dit verschijnsel te bepalen, aangezien de oorzaken van arbeidsongeschiktheid in Nederland niet worden geregistreerd. Het enige dat landelijk geregistreerd wordt is hoeveel personen in de WAO terecht komen als gevolg van een ongeval op de werkplek. Dit komt immers wat vaker voor en heeft belangrijke verzekeringstechnische redenen: de werkgever is namelijk aansprakelijk. De oorzaak van de arbeidsongeschiktheid zou eventueel kunnen worden afgeleid aan de hand van een diagnose van iemands lichamenlijke of geestelijke (al dan niet verschijnselen van overspannenheid, burn out of PTSS) gesteldheid, maar ook dat wordt niet landelijk geregistreerd.

Voor een goed begrip van de schadekwestie moeten schadevorm en schadegevolg uit elkaar worden gehouden. De schadevorm is het lichamelijk of geestelijk letsel. Bij het schadegevolg gaat het om het leed (immateriële schade) dat dit letsel met zich meebrengt, maar tevens om de vermogensschade. Het een en ander wordt samengevat in schema 2.1.⁷

Schema 2.1 Schadevorm en -gevolg

Noot 7 Het schema is ontleend aan Warnink, 1995, pagina 35.

3 Van letsel naar schade

De omvang van de immateriële schade wordt bepaald door de ernst van het letsel van het slachtoffer. Immers hoe ernstiger het letsel des te groter is het leed dat iemand van een gewelddadige gebeurtenis ondervindt. Maar ook het soort materiële schade waar wij ons in het onderhavige onderzoek op richten, namelijk de herstelkosten, hangt samen met de ernst van het opgelopen letsel. Want hiervoor geldt dat hoe groter het letsel, des te hoger zijn de kosten van de behandeling van dat letsel. Daarom wordt in dit hoofdstuk, alvorens wij de hoogte van de diverse schadebedragen inschatten, eerst uiteengezet hoe wij tot een ernst-indeling komen van lichamelijk en geestelijk letsel. Aangezien we geen inzicht hebben in de frequentie waarmee de beide type letsels gezamenlijk optreden, behandelen wij ze separaat. Dit heeft consequenties voor het inschatten van de schade, waarover meer in paragraaf 3.2.1.

3.1 Ernst van het letsel

3.1.1 Lichamelijk letsel

Bepalend voor de ernst van het lichamelijk letsel is de pijn die iemand lijdt, de duur van het herstel en de mate van blijvende (functionele) invaliditeit.

Soorten lichamelijk letsel die kunnen worden onderscheiden zijn licht letsel zoals kneuzingen, schaafwonden, striemen en dergelijke tot het wat zwaardere letsel zoals bijvoorbeeld vleeswonden en lichte hersenschuddingen. Ernstiger letsel varieert van botbreuken, niet-gecompliceerde fractures van ledematen of skeletdelen tot zeer zwaar letsel als blindheid aan beide ogen, ernstige brandwonden en verlies of functieverlies van ledematen of zintuigen. De meest zware vorm van letsel kan lijden tot blijvende (volledige) invaliditeit.

Wij hanteren de volgende indeling.

- 1 Geen letsel
- 2 Licht letsel: blauwe plekken, kneuzingen, schaafwonden, striemen en dergelijke (dit is letsel waarbij over het algemeen geen medische hulp nodig is);
- 3 Matig letsel: vleeswonden, lichte hersenschuddingen, oppervlakkige steekwonden, ernstige bloeduitstortingen, uitgeslagen tanden, niet-gecompliceerde fractures (letsel waarbij over het algemeen één tot meerdere malen medische hulp wordt gezocht);
- 4 Ernstig tot zeer zwaar letsel:
variërend van gecompliceerde breuken, gescheurde banden, tot (eenzijdige) doofheid, ernstig inwendig letsel, ernstige brandwonden, verlies of functieverlies van ledematen, blindheid, verlies spraakvermogen (letsel waarbij op zijn minst over het algemeen ziekenhuisopname nodig is).

3.1.2 Geestelijk letsel

Om wat meer inzicht te geven in het begrip geestelijk letsel, wordt in deze paragraaf ingegaan op de psychische en emotionele reacties die slachtoffers kunnen vertonen tijdens en na een gewelddadige gebeurtenis en volgt een toelichting op het verwerkingsproces van een gewelddadige gebeurtenis.

Psychische reacties

Iemand die overvallen wordt kan zich op het moment zelf heel machteloos en daardoor als het ware verlamd voelen. Dat is een bijzonder naar gevoel, maar een normale en soms zelfs gezonde reactie. Het gevoel van machteloosheid geeft immers de reële situatie goed aan en weerhoudt de persoon ervan om in actie te komen met gevaar voor eigen leven. De verlamming kan met andere woorden een overlevingsstrategie zijn. Na afloop van de gewelddadige gebeurtenis vertonen slachtoffers eveneens bepaalde psychische reacties. Vaak krijgen zij bijvoorbeeld te maken met slapeloosheid, herbeleving en concentratiestoornissen. Het slachtoffer kan deze reacties als problematisch ervaren. Zij zijn echter tegelijkertijd 'normaal' in die zin dat deze gevoelens bijdragen aan het verwerken van de gebeurtenis.

Verwerkingsproces

In het verwerkingsproces van ingrijpende gebeurtenissen kunnen diverse stadia worden onderscheiden. Deze worden aangegeven in schema 3.1.

Schema 3.1 Verwerkingsstadia bij ingrijpende gebeurtenissen⁸

Verwerkingsverschijnselen

Het verwerken van geweld gaat - als het goed is tijdelijk - gepaard met (verstoorde) emoties en met (veranderd) gedrag. Angst kan bijvoorbeeld gepaard gaan met vermijdingsgedrag, woede met prikkelbaar of zelfs agressief gedrag. Soms is deze relatie tussen emoties en gedrag gezond en draagt het bij aan de verwerking. Zo vergroot vermijdingsgedrag bijvoorbeeld het gevoel van veiligheid van het slachtoffer ('Ik kan niet meer beroofd worden, want ik kom nooit meer op die plek des onheils'), waar-

Noot 8 Het schema is gebaseerd op Horowitz (1986), zoals gepresenteerd in de dissertatie van Steinmetz (1990, blz. 54).

door deze de mogelijkheid heeft het een en ander te verwerken. Het is aan de andere kant echter ook mogelijk dat dit gewijzigde gedrag op den duur leidt tot een stagnatie in het verwerkingsproces en zelf de oorzaak wordt van een (andere) verstoring van de emoties van het slachtoffer. Binnen blijven uit angst kan op den duur bijvoorbeeld leiden tot isolement. Psychische of gedragsmatige reacties op een gewelddadige gebeurtenis hoeven dus niet (direct) te leiden tot het verwerken van het geweld.

Afhankelijk van de ernst van de gebeurtenis zullen slachtoffers⁹ wel of geen stress-reacties vertonen. Gaat het echter om een *ingrijpende* gebeurtenis dan krijgen slachtoffers vrijwel altijd te maken met reacties zoals schrik, machteloosheid, (doods)angst, verdriet, woede, verwarring, apathie en paniek. Stress-reacties uiten zich over het algemeen in kortdurende psycho-somatische klachten van voorbijgaande aard. In dit onderzoek wordt er vanuit gegaan dat slachtoffers voor dergelijke stress-verschijnselen geen professionele, psychische hulpverlening nodig hebben. Het gaat in deze gevallen om licht geestelijk letsel.

Ernstiger, *schokkende*, gebeurtenissen hebben bij het slachtoffer vaak zogeheten verwerkingsverschijnselen tot gevolg. Het slachtoffer doorloopt in die gevallen de verschillende stadia van het verwerkingsproces, zoals vermeld in schema 3.1 en heeft gedurende een korte of langere periode te kampen met verstoorde emoties en gewijzigd gedrag. Verondersteld wordt dat deze slachtoffers professionele hulp nodig hebben om hun problemen de baas te worden.

In een aantal gevallen is een gebeurtenis dermate ernstig dat deze *traumatisch* genoemd kan worden en tot verwerkingsproblemen of -stoornissen leidt: (partiële) post-traumatische stress-stoornis (PTSS). Slachtoffers die dergelijk ernstig geestelijk letsel oplopen komen pas op termijn tot een afronding van het verwerkingsproces. Sommigen slagen er in het geheel niet in om de gewelddadige gebeurtenis te verwerken. Wij gaan er vanuit dat zij in alle gevallen (langdurige) psychische hulpverlening nodig hebben.

De post-traumatische stress-stoornis (PTSS) wordt gediagnosticeerd indien aan de volgende 5 criteria wordt voldaan:

- 1 Het slachtoffer heeft een gebeurtenis ervaren die buiten de 'gebruikelijke menselijke ervaringen' valt.
- 2 De ingrijpende gebeurtenis wordt steeds opnieuw herbeleefd in sterk terugkerende herinneringen, dromen (nachtmerries) of emoties.
- 3 Het slachtoffer vermijdt voortdurend situaties of reacties die herinneren aan de gebeurtenis. Dat kan door niet te reageren, door plaatsen te vermijden die associaties oproepen met de plaats van de ingrijpende gebeurtenis.
- 4 Blijvende symptomen van stress zoals concentratiestoornissen, sterke emotionele reacties op gebeurtenissen die doen denken aan de traumatische gebeurtenis, lichtgeraakt en terugkerende woede-uitbarsting.
- 5 Duur van de symptomen (zoals beschreven onder 2, 3, of 4) is langer dan een maand.

Indien een slachtoffer één van de type symptomen zoals hierboven beschreven ervaart, zoals concentratiestoornissen, wordt gesproken van partiële PTSS.

Terwijl PTSS per definitie gekoppeld is aan een traumatische gebeurtenis, kunnen er na een ingrijpende gewelddadige gebeurtenis ook andere verwerkingsproblemen of -stoornissen optreden die niet specifiek of uitsluitend het

Noot 9 Overigens is niet elk slachtoffer in geestelijk opzicht even kwetsbaar. Dit betekent dat wat voor de één 'slechts' een ingrijpende gebeurtenis is, door een ander als traumatisch kan worden ervaren.

gevolg zijn van geweld. Het gaat om stoornissen die meer algemeen zijn van aard zoals burn-out problemen, psychoses, depressies en dergelijke. Op enkele hiervan gaan wij op deze plaats nog even kort in:

- **Burn Out Syndroom:** Anders dan bij PTSS is bij het burn-out syndroom niet één enkele concrete gebeurtenis aan te wijzen voor het optreden van de verwerkingsstoornis. Het burn out syndroom is dan ook een stoornis waar mensen mee te maken kunnen krijgen wanneer zij op de werkplek *herhaaldelijk* worden geconfronteerd met bedreigingen, geweld en gevolgen van geweld. Ook bij herhaaldelijke confrontatie met relatief lichte vormen van geweld zoals agressie, kan burn out optreden. Voorbeelden van beroepsgroepen waar deze stoornis zich bijvoorbeeld manifesteert zijn medewerkers van sociale diensten, politie, brandweer en opvangcentra. De symptomen van burn out komen sterk overeen met overspannenheid: prikkelbaarheid, slaapstoornissen, voortdurende vermoeidheid, enzovoorts. Slachtoffers met een burn-out syndroom keren vaak niet terug op hun oude werkplek.
- **Psychose:** een tijdelijke vervormde ervaring van de werkelijkheid.
- **Karakterverstorenngen:** chronische teneergeslagenheid, prikkelbaarheid of plotselinge stemmingsveranderingen.
- **Dissociatieve stoornissen:** verstoring van integratie tussen bewustzijn, herinnering, identiteit en gedrag. Voorbeelden hiervan zijn het multipele persoonlijkheidssyndroom en geheugenverlies.

Ernst geestelijk letsel

Met dit alles komen we tot de onderstaande ernst-indeling van het geestelijk letsel:

- geen geestelijk letsel;
- stress-reacties: licht geestelijk letsel waarbij geen beroep wordt gedaan op hulpverlening;
- verwerkingsverschijnselen: matig geestelijk letsel waarbij kortdurend beroep wordt gedaan op psychische hulpverlening;
- verwerkingsstoornissen: ernstig tot zeer zwaar geestelijk letsel waarbij langdurig beroep wordt gedaan op psychische hulpverlening en waarbij in enkele gevallen opname in een psychiatrisch ziekenhuis nodig is.

3.2 Schade bij letsel ten gevolge van geweld

3.2.1 Inleiding

Materiële schade

Bij de berekening van de materiële schade richten wij ons uitsluitend op de zogeheten herstelkosten. Zoals in hoofdstuk 2 reeds werd aangegeven gaat het hierbij om de behandelingskosten van medische of psychische hulpverlening. De herstelkosten kunnen worden geschat op basis van de ernst van het lichamelijk of geestelijk letsel.

Immateriële schade

De immateriële schade hangt eveneens samen met de ernst van het opgelopen letsel. Voor de bepaling van de hoogte van de kosten die met de immateriële schade gemoeid gaan baseren wij ons op de Smartegeldgids (1994) van de ANWB. De Smartegeldgids bevat een overzicht van categorieën, die de ernst van het letsel aanduiden. Bij elke letselcategorie wordt een gemiddeld schadebedrag vermeld dat is gebaseerd op de in de gids vermelde uitspraken.

Met betrekking tot het bepalen van de immateriële schade moet het volgende worden opgemerkt. Er worden twee schadevormen onderscheiden: lichamelijk en geestelijk letsel. Theoretisch kan elk

slachtoffer in ons onderzoek immateriële schade hebben opgelopen ten gevolge van één van beide schadevormen of ten gevolge van beide. Aangezien we geen inzicht hebben in de frequentie waarmee de beide schadevormen gezamenlijk optreden, zijn wij gedwongen om de schadebedragen te bepalen op basis van het *afzonderlijk* voorkomen van beide schadevormen. Deze werkwijze heeft tot gevolg dat wanneer slachtoffers én lichamelijk en geestelijk letsel heeft het totale schadebedrag door ons wordt overschat. In de Smartegeldgids wordt namelijk één ernst-schaal gehanteerd, waarin zowel het lichamelijk letsel wordt verdisconteerd als het geestelijk letsel. In de praktijk wordt de hoogte van het smartegeld dan ook bepaald door de ernst van beide soorten letsel bij elkaar in overweging te nemen.

Aan de andere kant zal echter sprake zijn van een onderschatting van het bedrag behorende bij de immateriële schade omdat de Smartegeldgids nogal conservatieve schadebedragen hanteert. Advocaten weten over het algemeen vele-malen-hogere schadebedragen los te maken voor hun cliënt dan de bedragen die vermeld worden in de Smartegeldgids. Deze moeten dan ook eerder als minimumbedragen worden beschouwd. Bovendien wordt een eventuele overschatting waarschijnlijk (deels) teniet gedaan omdat wij gemiddelde schadebedragen per ernst-categorie hanteren. Iemand die óf lichamelijk letsel heeft óf geestelijk letsel zal echter aan de onderkant van een dergelijke categorie terecht komen en iemand met beide letselsoorten aan de bovenkant. Je zou er vanuit kunnen gaan dat deze factoren tegen elkaar wegvallen, ware het niet dat uit traumaliteratuur blijkt dat het oplopen van lichamelijk letsel een belangrijke factor is bij het al dan niet ontwikkelen van een psychisch trauma¹⁰.

Vooralsnog wordt inzake de immateriële schade voor de beide schadevormen uitgegaan van aparte schadebedragen. Deze zijn gebaseerd op de (gemiddelde) schadebedragen uit het overzicht van de letselcategorieën in de Smartegeldgids.

3.2.2 Schade bij lichamelijk letsel

Materiële schade

Op basis van informatie van het Centraal Orgaan Tarieven Gezondheidszorg (COTG) en twee onderzoeken¹¹ kunnen de huidige gemiddelde kosten van medische hulpverlening worden bepaald:

- huisartsbezoek per consult: f 35,- (tarief bij particuliere patiënten);
- fysiotherapiebezoek per consult: f 35,-;
- poliklinische behandeling door een algemeen chirurg in een algemeen ziekenhuis: 1e consult: f 38,50, vervolgconsult: f 24,50;
- de kosten van poliklinische behandeling bedroegen in 1992 in het Academisch Ziekenhuis Groningen gemiddeld f 494,- per geweldsslachtoffer (Kingma, hoofdstuk 4)¹².
- kosten van één bezoek aan afdeling Eerste Hulp van een ziekenhuis: door het COTG wordt géén gemiddeld bedrag gegeven. Daarvoor verschilt de behandeling per geval teveel. De minimale kosten van een behandeling op de EHBO bedragen bijvoorbeeld f 55,- voor het

Noot 10 Zie Kilpatrick, Saunders, e.a., 1989.

Noot 11 Kingma, J., A.W.M. Eijken e.a., 'Geweld: Een retrospectieve studie naar herhaald slachtofferschap in de periode 1971-1993. Registratie van Letsels en Ongevallen (RLOG)', Groningen, 1995 en 'Geweldsregistratie bij ziekenhuizen in Nijmegen', WODC, Ministerie van Justitie, 1996.

Noot 12 Deze informatie betreft het peiljaar 1992.

verwijderen van een splinter en f 1000,- voor de behandeling van een gebroken pols. Om desondanks tot een grove benadering te komen van de gemiddelde kosten van een bezoek aan de EHBO van een ziekenhuis maken we gebruik van de informatie van Kingma over het gemiddeld aantal poliklinisch behandelde geweldsslachtoffers. Uit het onderzoek van Kingma is bekend dat geweldsslachtoffers die in het ziekenhuis uitsluitend poliklinisch behandeld werden, per geweldsdelict de polikliniek gemiddeld zo'n 3,5 keer bezochten. Gaan we er vanuit dat deze slachtoffers de eerste keer de EHBO bezoeken en de 2,5 keer daarna een algemeen chirurg (kosten 2 1/2 keer bezoek aan algemeen chirurg: $38,50 + 24,50 + 24,50/2 = 75,25$), dan komen we op een gemiddeld bedrag van een bezoek aan de Eerste Hulp van f 419,- (namelijk f 494 - f 75).

- klinische behandeling van eenmalige geweldsslachtoffers bedroeg in 1992 in het Academisch Ziekenhuis in Groningen gemiddeld f 17.165,-. Uit het Nijmeegse onderzoek komt naar voren dat geweldsslachtoffers die opgenomen moeten worden gemiddeld 8 dagen in het ziekenhuis verblijven. Van het COTG weten we dat de gemiddelde opnamekosten in een ziekenhuis f 700,- per dag zijn, hetgeen bij een opname van 8 dagen neerkomt op f 5.600,-. Omdat we geen reden hebben om aan te nemen dat één van beide onderzoeken betrouwbaarder is dan de andere, nemen we het gemiddelde en komen we uit op een gemiddeld bedrag van de kosten van ziekenhuisopname van geweldsslachtoffers van f 11.383,-.

In het rapport van Kingma c.s. wordt melding gemaakt van een bevinding uit een ander onderzoek, waaruit blijkt dat ongeveer 50% van de medisch behandelde geweldsslachtoffers zich voor behandeling bij de huisarts meldt en 43% bij de afdeling EHBO van een ziekenhuis. Degenen die zich melden bij de EHBO hebben over het algemeen ernstiger letsel dan degenen die zich voor behandeling tot de huisarts wenden. Op de Eerste Hulp komen immers veel acute gevallen binnen. Wij hanteren hier een percentage van 50% dat naar de huisarts gaat en 50% dat naar de EHBO gaat, met uitzondering van slachtoffers van huiselijk geweld (Kingma, hoofdstuk 5). Van Römken (paragraaf 11.4) weten we dat van deze slachtoffers 25% direct terecht komt bij de EHBO of een ziekenhuisspecialist en 75% bij de huisarts.

Het een en ander wordt op de volgende wijze gekoppeld aan de ernst-categorieën uit de Politiemonitor¹³:

- De materiële schade, althans de herstelkosten, van slachtoffers die geen letsel oplopen of licht letsel, waarbij geen arts of EHBO nodig was is nihil.
- De helft van de slachtoffers die licht letsel oplopen, waarbij eenmalige medische hulp nodig was bezoeken de huisarts (f 35,-), de andere helft bezoekt de EHBO van het ziekenhuis (f 419,-); dat komt neer op een gemiddeld bedrag van f 227. Bij huiselijk geweld gaat het om 75% à f 35,- en 25% à f 419,-; een gemiddelde dus van f 161,-.
- Voor het letsel, waarbij meerdere malen medische hulp nodig is, wordt voor degenen (50%) die een poliklinische behandeling in een ziekenhuis ondergaan f 494,- aangehouden (gemiddeld 3,5 bezoeken) en voor degenen (50%) die buiten het ziekenhuis worden behandeld f 122,50 (dat is $3,5 \times f 35,-$). Dit komt neer op gemiddeld f 308,-.
- Voor de slachtoffers waarvoor ziekenhuisopname noodzakelijk was hanteren wij een bedrag van f 11.383,-.

Hieronder wordt dit in tabelvorm weergegeven.

Tabel 3.1 Lichamelijk letsel en gemiddelde kosten van medische behandeling in guldens

ernst van het letsel	gemiddelde kosten
geen letsel	0
licht letsel, waarbij geen arts of EHBO nodig was	0
licht letsel, waarbij eenmalige medische hulp nodig was (bij huiselijk geweld)	227 161)
letsel, waarbij meerdere malen medische hulp nodig was	308
letsel, waarbij ziekenhuisopname nodig was	11.383

Immateriële schade

De berekening van de immateriële schade ten gevolge van lichamelijk letsel is gebaseerd op de letselcategorieën en bijbehorende schade uit de Smartegeldgids.

Deze categorieën zien er als volgt uit:

Ernst letsel	Smartegeldbedragen (minimum - maximum)
Gering letsel	tot f 2.590,-
Licht letsel	f 2.590,- tot f 5.135,-
Matig letsel	f 5.135,- tot f 13.239,-
Ernstig letsel	f 13.239,- tot f 27.008,-
Zwaar letsel	f 27.008,- tot f 51.610,-
Zeer zwaar letsel	f 51.610,- tot f 101.259,-
Uitzonderlijk zwaar letsel	meer dan f 101.259,-

De indeling die wij hanteren worden voor de bepaling van de immateriële schade is wel gekoppeld aan de indeling uit de Smartegeldgids, maar loopt daar niet geheel parallel aan. De schadebedragen behorend bij de categorie 'ernstig tot zeer zwaar' wordt bepaald op basis van meerdere letselcategorieën uit de Smartegeldgids. We nemen daarbij een gewogen gemiddelde. Dit betekent dat bijvoorbeeld (het gemiddelde van) letselcategorie 1 uit de Smartegeldgids twee keer zo zwaar meeweegt als categorie 2 en categorie 2 twee keer zo zwaar als categorie 3 enzovoort. De achterliggende gedachte daarbij is dat de opeenvolgende categorieën steeds minder vaak voorkomen en wel in een verhouding van 2:1. Letselcategorie 7 wordt niet meegenomen in de berekening, aangezien hiervoor geen gemiddeld schadebedrag is aangegeven.

De indeling die in dit onderzoek wordt gehanteerd, is in onderstaande tabel weergegeven.

Tabel 3.2 Ernst van het lichamelijk letsel en immateriële schade

ernst lichamelijk letsel	categorieën Smartegeldgids	gemiddelde schade
geen	-	0
licht	1	1.602
matig	142	2.590
ernstig tot zeer zwaar	2-7	21.422

3.2.3 Schade bij geestelijk letsel

Zoals in paragraaf 3.1.2 reeds werd aangegeven hanteren wij met betrekking tot het geestelijk letsel de volgende ernstindeling.

- geen geestelijk letsel;
- stress-reacties: licht geestelijk letsel waarbij geen beroep wordt gedaan op hulpverlening;
- verwerkingsverschijnselen: matig geestelijk letsel waarbij kortdurend beroep wordt gedaan op psychische hulpverlening;
- verwerkingsstoornissen: ernstig tot zeer zwaar geestelijk letsel waarbij langdurig beroep wordt gedaan op psychische hulpverlening en waarbij in enkele gevallen opname in een psychiatrisch ziekenhuis nodig is.

Materiële schade

De materiële schade bij geestelijk letsel betreft de kosten van psychotherapeutische hulpverlening aan het slachtoffer. We maken hiervoor gebruik van gegevens uit een onderzoek naar slachtoffers van overvallen (P.G. van der Velden, S. van der Burg, C.H.D. Steinmetz en J. van den Bout, 1992), waarbij we het onderscheid tussen verwerkingsverschijnselen en verwerkingsstoornissen laten vallen. Uit het onderzoek van Van der Velden c.s. weten we dat van de slachtoffers van bankovervallen 32 % gebruik maakt van psychologische hulpverlening.

In tabel 3.3 wordt de frequentie vermeld van het aantal gesprekken dat plaatsvond in het kader van de psychologische hulpverlening aan slachtoffers van bankovervallen. Voor de schadebedragen gaan wij uit van de kosten van psychotherapeutische hulpverlening bij de Riagg. Van het COTG hebben wij vernomen dat de kosten per bezoek gemiddeld circa f 100,- bedragen.

Noot 14 Aangezien onze categorie 'matig' lichter lijkt dan categorie 2 uit de Smartegeldgids wordt hier ter bepaling van de immateriële schade niet het gemiddelde gehanteerd van deze categorie, maar het minimum. Het gemiddelde van categorie 2 wordt wel meegenomen in onze vierde categorie 'ernstig tot zeer zwaar'.

Tabel 3.3 Aantal gesprekken in het kader van de psychologische hulp aan slachtoffers van bankovervallen en de kosten daarvan (in guldens)

gemiddeld aantal gesprekken	% slachtoffers	gemiddelde kosten
3 gesprekken (1-5 gesprekken)	49	300
8 gesprekken (6-10 gesprekken)	17	900
15,5 gesprekken (11-20 gesprekken)	16	1.550
20 gesprekken (meer dan 20 gesprekken)	19	2.000
onbekend aantal gesprekken	3	■
totaal	100	957

Bron: P.G. van der Velden en S. van der Burg, tabel 21

Met de gegevens in tabel 3.3 komen wij voor de gemiddelde kosten van de psychische hulpverlening aan geweldsslachtoffers uit op een bedrag van f 957,-. Dit gemiddelde bedrag wordt toegepast op alle slachtoffers die verwerkingsverschijnselen, -problemen of -stoornissen hebben ten gevolge van de gewelddadige gebeurtenis, ongeacht het type delict waar men slachtoffer van is geworden. Gezien de informatie die voorhanden is beperken wij ons tot de poli-klinische behandeling en/of hulpverlening van de slachtoffers. Opnames in een psychiatrisch ziekenhuis of in voorzieningen voor vrouwenopvang worden in de berekening van de kosten van de materiële schade dus niet meegenomen.

De in dit onderzoek gehanteerde indeling van materiële schadebedragen ten gevolge van psychisch letsel ziet er in tabelvorm weergegeven als volgt uit.

Tabel 3.4 Ernst van het geestelijk letsel en materiële schade (in guldens)

ernst geestelijk letsel	gemiddelde schade
geen	0,-
licht	0,-
matig tot zeer zwaar	957,-

Immateriële schade

De bepaling van de immateriële schade ten gevolge van geestelijk letsel is gebaseerd op de in de Smartegeldgids genoemde bedragen. Aangezien bij het toekennen van smartegeld in de praktijk een vrij hoge drempel wordt aangehouden hanteren wij in dit onderzoek pas schadebedragen indien bij een slachtoffer op zijn minst verwerkingsverschijnselen verwacht mogen worden. Dit betreft slachtoffers met matig lichamelijk letsel. Wij gaan er vanuit dat bij licht geestelijk letsel zoals stress-reacties geen smartegeld wordt toegekend. De schadebedragen die wij hanteren worden vermeld in tabel 3.5.

Tabel 3.5 Ernst van het geestelijk letsel en immateriële schade (in guldens)

ernst geestelijk letsel	categorieën Smartegeldgids	gemiddelde schade ¹⁵
geen	-	0
licht	-	0
matig	1-2	2.156
ernstig tot zeer zwaar	3-7	30.739

Noot 15 De wijze waarop de gemiddelde schadebedragen zijn gebaseerd op de bedragen uit de Smartegeldgids is vergelijkbaar aan de wijze waarop de gemiddelde schadebedragen van immateriële schade ten gevolge van fysiek letsel zijn berekend.

4 Overval

4.1 Afbakening

Voor het begrip 'overval' bestaat geen sluitende en eenduidige definitie, mede omdat de strafwetgeving hierin niet expliciet voorziet.

De delicten die met de term 'overval' worden aangeduid zijn met name in twee artikelen van het Wetboek van Strafrecht terug te vinden.

In artikel 312 wordt gewezen op "diefstal voorafgegaan door, vergezeld met of gevolgd door toepassing en/of dreiging met geweld jegens personen".

Artikel 317 betreft "het door toepassing van en/of dreiging met geweld iemand dwingen tot afgifte van een goed".

Diefstal met geweld en afpersing kent verschillende verschijningsvormen die in het dagelijks spraakgebruik beter bekend zijn als 'straatroof', 'overval' of 'roofoverval'.

Van straatroof is bijvoorbeeld sprake wanneer iemand op de openbare weg onder bedreiging met een mes gedwongen wordt zijn of haar portemonnee af te geven. Van een (roof)overval is sprake wanneer personen in een afgeschermd ruimte (bijvoorbeeld een bank, benzinestation, winkel of café) met geweld gedwongen worden de inhoud van een kluis of een kassa te overhandigen. Van een (roof)overval is ook sprake wanneer een ondernemer of een personeelslid op weg naar een bank of postkantoor onder bedreiging met geweld gedwongen wordt het geld van het bedrijf af te geven.

Een winkeldief die wordt betrapt en supermarktpersoneel bedreigt om weg te kunnen vluchten, wordt niet als 'overvaller' aangemerkt, omdat de intentie om geweld te gebruiken niet van meet af aan aanwezig is.

Een overval wordt met andere woorden beschouwd als een misdrijf waarbij sprake is van het zich wederrechtelijk toe-eigenen van een goed door middel van de toepassing van (fysiek of geestelijk) geweld, dat van meet af aan een wezenlijk onderdeel uitmaakt van het delict.

Onder overvalcriminaliteit verstaan we:

"Het met geweld of bedreiging met geweld wegnemen of afpersen van enig goed, gepleegd tegen personen in een afgeschermd ruimte of op een gepland/georganiseerd transport of de poging daartoe"¹⁶.

4.2 Omvang slachtofferschap

Ten aanzien van het aantal overvallen kan het volgende beeld worden gepresenteerd.

Noot 16 Deze definitie sluit aan bij de begripsomschrijving zoals die ook voor de Teleac-cursus Overvalcriminaliteit is gehanteerd.

Tabel 4.1 Aantal overvallen naar aard van het object: 1990 - 1994

object	1990	1991	1992	1993	1994
geldinstellingen	376	530	612	540	348
horeca	204	263	416	518	483
benzinestations	189	175	208	226	191
winkels	409	403	583	698	761
taxi's	17	29	28	76	91
commercieel overig	42	54	67	66	51
particulier geldtransport	104	107	124	205	151
woningen	174	191	174	278	313
diverse	116	95	79	118	113
totaal	1.631	1.847	2.291	2.725	2.502

Uit tabel 4.1 komt onder meer naar voren dat na jaren van voortdurende stijging, in 1994 het totaal aantal overvallen is gedaald (met ruim acht procent in vergelijking met 1993). Deze daling valt waarschijnlijk grotendeels te verklaren door de activiteiten van het landelijke Project Team Overvalcriminaliteit (PTO) dat in 1993 is opgericht op initiatief van het Nationaal Platform Criminaliteitsbeheersing.

Aangezien bij een overval vaak sprake is van meerdere slachtoffers is het aantal slachtoffers een veelvoud van het aantal overvallen. In 1993 werden bij benadering 7.500 mensen geconfronteerd met een overval (bron: PTO). Dit aantal hanteren wij eveneens met betrekking tot 1994.

4.3 Schade ten gevolge van lichamelijk letsel

In 1994 raakten 288 mensen gewond ten gevolge van een overval. Met betrekking tot de aard en de ernst van het lichamelijk letsel zijn geen gegevens voorhanden. Noch het 'Overzicht gebruikt geweld bij overvallen 1994' van het PTO biedt hier inzicht in en evenmin is er informatie te halen uit het 'Overzicht van overval-cases' in het Jaarverslag 1994 van het Schadefonds Geweldsmisdrijven. De gemaakte onderverdeling naar ernst van het lichamelijk letsel is om die reden afgeleid van gegevens over het gebruikte geweld. Dit leidt tot het onderstaand overzicht.

Tabel 4.2 Materiële schade bij lichamelijk letsel ten gevolge van overval (in guldens)

ernst letsel	n	gemiddelde schade	totale schade x 1.000
geen	7.212	0	0
licht	141	227	32,0
matig	128	308	39,4
ernstig tot zeer zwaar	19	11.383	216,3
totaal	7.500		287,7

De immateriële schade die gepaard gaat met het lichamelijk letsel bij overvallen wordt vermeld in tabel 4.3.

Tabel 4.3 Immateriële schade bij lichamelijk letsel ten gevolge van overval (in guldens)

ernst letsel	n	gemiddelde schade	totale schade x 1.000
geen	7.212	0	0
licht	141	1.602	225,9
matig	128	2.509	321,2
ernstig tot zeer zwaar	19	21.422	407,0
totaal	7.500		954,1

4.4 Schade ten gevolge van geestelijk letsel

Op grond van het onderzoek van Van de Velden (1992) kan een globale inschatting worden gemaakt van de psychische gevolgen voor slachtoffers van een overval. In dit onderzoek is een uitgebreide vragenlijst onder 1.264 medewerkers van verschillende Nederlandse banken afgenomen. Van de 148 medewerkers die ooit slachtoffer werden van een overval werd vastgesteld dat 33 % voortdurende verwerkingsproblemen kende, waaronder 13% met PTSS-klachten en 2% met ernstige stoornissen.

Als we deze gegevens volgens de in hoofdstuk 3 gemaakte indeling toepassen op het geschatte aantal van 7500 slachtoffers en uitgaan van de veronderstelling dat deze verdeling ook geldt voor alle overval-slachtoffers¹⁷ ontstaat voor 1993 het volgende beeld.

Tabel 4.4 Ernst geestelijk letsel ten gevolge van overval 1993

ernst letsel	%	n
geen	67	5.025
licht	18	1.350
matig	13	975
ernstig tot zeer zwaar	2	150
totaal	100	7.500

Uitgaande van deze onderverdeling naar ernst van het geestelijk letsel worden de volgende schade-overzichten gepresenteerd.

Noot 17 Vermoedelijk leidt deze veronderstelling tot een (lichte) onderschatting van de psychische gevolgen van de overval. We mogen er immers vanuit gaan dat in het bankwezen - waar een jarenlange ervaring bestaat met opvang van slachtoffers - psychische gevolgen iets minder ernstig zullen zijn dan in andere branches.

Tabel 4.5 Materiële schade ten gevolge van geestelijk letsel bij overval (in guldens)

ernst letsel	n	gemiddelde schade	totale schade (x 1.000)
geen of licht	6.375	0	0
matig tot zeer zwaar	1.125	957	1.076,6
totaal	7.500		1.076,6

Tabel 4.6 Immateriële schade ten gevolge van geestelijk letsel bij overval (in guldens)

ernst letsel	n	gemiddelde schade	totale schade (x 1.000)
geen of licht	6.375	0	0
matig	975	2.156	2.102,1
ernstig tot zeer zwaar	150	30.739	4.610,9
totaal	7.500		6.713,0

5 Straatroof

5.1 Afbakening

Onder straatroof wordt dat type misdrijf verstaan waarbij een privé-persoon met geweld of onder dreiging van geweld op straat gedwongen wordt om afstand te doen van zijn of haar bezittingen. Dit in tegenstelling tot roofovervallen waarbij bedrijven of instellingen, ergo personen in functie, worden gedwongen tot het afstaan van geld of waardevolle goederen.

Straatroof wordt gezien als een vorm van criminaliteit die zich bij uitstek manifesteert in de grote stad. In eerder onderzoek is vastgesteld dat vooral toeristen van het mannelijk geslacht het risico lopen om slachtoffer te worden van dit type misdrijf¹⁸. Alhoewel toeristen dus de grootste risico-groep vormen, blijven zij in deze rapportage buiten beschouwing.

5.2 Omvang slachtofferschap

De resultaten van de politiemonitor later voor 1994 een slachtoffer-percentage van straatroof van 0,4% (zie tabel 5.1) zien.

Tabel 5.1 Omvang slachtofferschap straatroof 1994 onder de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder

	%	n
slachtofferschap	0,4	50.103

5.3 Schade ten gevolge van lichamelijk letsel

Niet elk slachtoffer loopt lichamelijk letsel op bij straatroof. Ter indicatie kan worden gesteld dat in minder dan de helft (45%) van de incidenten fysiek geweld wordt gebruikt. Hieronder moet worden verstaan het vasthouden of neergooien van het slachtoffer, schoppen en/of slaan of ernstiger vormen als steken met een mes, schieten of het gebruik van (traan)gas. In 55% van de gevallen blijft het echter bij dreigementen, die kracht worden bijgezet met wapens (mes, pistool) of met een voorwerp als een injectienaald¹⁹. Tabel 5.2 vermeldt de percentages uit de politiemonitor 1995 met betrekking tot de ernst van het opgelopen lichamelijke letsel ten gevolge van straatroof. We zien dat 32% van de slachtoffers letsel heeft opgelopen.

Noot 18 Zie Loef en Holla (1989). Bij de aangegeven straatroven in Amsterdam was in 68% een buitenlandse toerist het slachtoffer, in 13% een nederlandse toerist en in 19% een amsterdammer/se.

Noot 19 Bron: Loef, C.J. en P.J.H.M. Holla (1989). Bij de resultaten van dit onderzoek passen twee kanttekeningen. In de eerste plaats betreft het hier slechts de bij de politie aangegeven straatroven. In de tweede plaats gaat het om een niet al te recent onderzoek en kan het zijn dat de dadergroepen inmiddels zijn gewijzigd en daarmee wellicht de modus operandi en het gebruik van geweld. We gaan er echter van uit dat de gegevens wel degelijk representatief zijn.

Tabel 5.2 Lichamelijk letsel door straatroof

ernst letsel	%	n
geen letsel	68,0	34.071
licht letsel, waarbij geen arts of EHBO nodig was	22,3	11.173
licht letsel, waarbij eenmalige medische hulp nodig was	7,1	3.557
letsel, waarbij meerdere malen medische hulp nodig was	2,3	1.152
letsel, waarbij ziekenhuisopname nodig was	0,3	150
totaal	100,0	50.103

De materiële schade die met dit lichamelijk letsel gepaard gaat wordt vermeld in tabel 5.3, waarbij de twee categorieën 'licht letsel' uit de politie-monitor in tabel 5.3 terugkomen als één enkele categorie.

Tabel 5.3 Materiële schade ten gevolge van lichamelijk letsel bij straatroof (in guldens)

ernst van het letsel	n	gemiddeld schadebedrag	totale schade x 1.000
geen	34.071	0	0
licht	14.730	227	3.343,7
matig	1.152	308	354,8
ernstig tot zeer zwaar	150	11.383	1.707,5
totaal	50.103		5.406,0

In tabel 5.4 wordt aangegeven welke immateriële schade gemoeid gaat met het lichamelijk letsel.

Tabel 5.4 Immateriële schade ten gevolge van lichamelijk letsel bij straatroof (in guldens)

ernst van het letsel	n	gemiddelde schadebedrag	totale schade x 1.000
geen	34.071	0	0
licht	14.730	1.602	23.597,5
matig	1.152	2.509	2.890,4
ernstig tot zeer zwaar	150	21.422	3.213,3
totaal	50.103		29.701,2

5.4 Schade ten gevolge van geestelijk letsel

Aanvullende gegevens uit de politiemonitor 1995 wijzen uit dat bijna 40% van de slachtoffers van straatroof emotionele problemen ondervindt ten gevolge van het misdrijf. Van deze groep doet drie kwart het zonder hulpverlening. Wij rekenen deze slachtoffers (28,9%) tot de groep met lichte

emotionele problemen²⁰. De resterende groep slachtoffers (10%) doet naar verwachting beroep op professionele hulpverlening omdat zij kampen met meer (verwerkingsstoornissen) of minder ernstig (verwerkingsverschijnselen) psychisch letsel ten gevolge van het misdrijf. Wanneer we er vanuit gaan dat 1% van alle slachtoffers te maken krijgt met verwerkingsstoornissen, dan ontstaat een beeld van de ernst van het geestelijk letsel zoals vermeld in tabel 5.5.

Tabel 5.5 Ernst van het geestelijk letsel ten gevolge van straatroof

ernst letsel	%	n
geen	61,5	30.813
licht	28,9	14.479
matig	8,6	4.309
ernstig tot zeer zwaar	1,0	501
totaal	100,0	50.102

De omvang van de schade bij slachtoffers van straatroof met geestelijk letsel wordt respectievelijk vermeld in tabel 5.6 en in tabel 5.7.

Tabel 5.6 Materiële schade ten gevolge van geestelijk letsel bij straatroof (in guldens)

ernst letsel	n	gemiddelde schade	totale schade x 1.000
geen of licht	45.293	0	0
matig tot zeer zwaar	4.810	957	4.603,2
totaal	50.103		4.603,2

Tabel 5.7 Immateriële schade ten gevolge van geestelijk letsel bij straatroof (in guldens)

ernst letsel	n	gemiddelde schade	totale schade x 1.000
geen of licht	45.293	0	0
matig	4.309	2.156	9.290,2
ernstig tot zeer zwaar	501	30.739	15.400,2
totaal	50.103		24.690,4

Noot 20 Hierbij gaan wij er impliciet van uit dat de slachtoffers die geen beroep doen op professionele hulpverlening de nare ervaring zelf te boven komen. Ook deze lichte problemen moeten echter niet worden onderschat. Uit de beschikbare informatie kan niet worden afgeleid in hoeverre slachtoffers wellicht op onbewust niveau (nachmerries, vermijdingsgedrag, angsten) nog last hebben van het misdrijf.

6 Bedreiging en mishandeling

6.1 Afbakening

Bedreiging en mishandeling zijn verzamelbegrippen voor het uitoefenen van fysiek geweld ten aanzien van een persoon of het dreigen daarmee. Voorbeelden van concrete handelingen zijn verbaal of fysiek dreigen, schoppen, slaan (al dan niet met een voorwerp) en steken. Verbale bedreiging met geweld wil nog wel eens gepaard gaan met 'ondersteunende fysieke maatregelen'. In die gevallen loopt bedreiging uit op fysiek geweld en mishandeling. Een helder onderscheid tussen bedreiging en mishandeling is dan ook niet eenvoudig te maken. De twee begrippen staan op een glijdende schaal met bedreiging aan de verbale en mishandeling aan de fysieke zijde.

In de gegevens die wij hier presenteren, wordt wel een onderscheid gemaakt tussen bedreiging en mishandeling. In het onderhavige onderzoek worden schendingen van de lichamelijke integriteit die lichamelijk letsel als gevolg hebben, gedefinieerd als mishandeling, hetgeen leidt tot een bewerking van de gegevens afkomstig uit de politiemonitor²¹. Het voorgaande is mede ingegeven door de overweging dat het oplopen van lichamelijk letsel één van de factoren is die in grote mate bepalend zijn voor het al dan niet ontwikkelen van ernstige psychische problemen²².

Zowel mannen als vrouwen worden slachtoffer van bedreiging en mishandeling. In het geval van mannen is de dader vaker een onbekende, terwijl bij vrouwen de dader juist vaak de partner of familie is.

Tabel 6.1 Slachtoffers van bedreiging/mishandeling en relatie tot dader (in %)

dader	slachtoffer		
	man	vrouw	totaal
partner/familie	7	59	26
buren/kennissen	32	25	30
geen relatie	61	16	44
totaal	100	100	100

Bron: Steinmetz C.H.D en H.G. Van Andel: 'Mishandeling en hulpverlening', Ministerie van Justitie 1984

De relatie tot de dader is vooral relevant ter bepaling van het geestelijk letsel dat het gevolg is van de mishandeling, mede doordat de kans op herhaald slachtofferschap groter is wanneer de dader een partner is. Ook de duur van het conflict dat vooraf gaat aan het incident is langer wanneer de dader een bekende is of zelfs partner/familie. Dit vergroot de kans dat het slachtoffer zichzelf de mishandeling verwijt, hetgeen bijdraagt aan het geestelijk letsel van het slachtoffer. Het specifieke karakter van deze vorm

Noot 21 In de politiemonitor worden namelijk bedreigingen die bijvoorbeeld een ziekenhuisopname tot gevolg hebben niet als mishandeling opvat maar als bedreiging. Deze gevallen herdefiniëren wij hier tot mishandeling.

Noot 22 Zie Kilpatrick, 1989. Andere factoren die bij gewelddadige delicten de kans verhogen om traumata te ontwikkelen zijn de mate waarin het slachtoffer de situatie als levensbedreigend heeft ervaren en het feit of het geweldsdelict een verkrachting betreft.

van geweld heeft er toe geleid om een apart hoofdstuk te wijden aan huiselijk geweld. In het onderhavige hoofdstuk wordt mishandeling van vrouwen door de partner niet meegerekend.

Bedreiging en mishandeling op het werk

Mensen worden niet alleen in de privésfeer, maar ook op de werkplek geconfronteerd met geweld. Zo komt bedreiging in bepaalde branches of beroepsgroepen relatief vaak voor. Deze kleinere incidenten worden bij slachtofferenquêtes ondergerapporteerd. Het oude spreekwoord 'schelden doet gene zeer, maar klappen des te meer' geeft echter onvoldoende aan wat de mogelijke effecten zijn van herhaaldelijke confrontatie met dit schelden. De psychische gevolgen van herhaalde bedreigingen zijn afstomping, groeiende stress (die vaak niet verwerkt wordt), cynisme en spanningen tussen collegae onderling. Naar verloop van tijd kan dit uitgroeien tot een syndroom dat bekend staat als 'burn out' (zie ook 3.1.2.). Op basis van landelijke gegevens valt onmogelijk aan te geven hoe groot dit probleem nu precies is en het blijft verder in dit onderzoek dan ook buiten beschouwing. Wel duidelijk is dat in bepaalde branches, zoals bijvoorbeeld bij sociale diensten, de gevolgen groot zijn.

6.2 Omvang slachtofferschap

Op basis van de politiemonitor kan een schatting worden gemaakt van het absolute aantal slachtoffers van bedreiging. Het percentage voor de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder komt voor 1994 uit op 4,7%. Van deze groep heeft 13,4% lichamelijk letsel opgelopen, waardoor deze volgens onze definitie eveneens tot de groep slachtoffers van mishandeling gerekend moet worden. Resteert een percentage van 4,1 voor slachtofferschap van bedreiging aangemerkt. Op een totaal aantal van 12.525.750 personen van 15 jaar of ouder (CBS) komt dit neer op 513.446 slachtoffers van bedreiging.

De politiemonitor geeft bij mishandeling een slachtofferpercentage van 0,8% aan. Verhogen we dit met de 0,6% waarmee het percentage slachtoffers van bedreiging juist werd verminderd, dan komen we voor mishandeling uit op een slachtofferpercentage van 1,4%. Dit komt neer op 175.361 slachtoffers. Wanneer we dit aantal verminderen met de 57.413 slachtoffers van huiselijk geweld (zie hoofdstuk 8) dan komen we uit op 117.948 slachtoffers van mishandeling ofwel 0,9%.

Tabel 6.2 Omvang slachtofferschap 1994 bedreiging en mishandeling (exclusief huiselijk geweld) nederlandse bevolking > 15 jaar

slachtofferschap	%	n
bedreiging	4,1	513.446
mishandeling	0,9	117.948
totaal	5,0	631.394

Bij elkaar genomen is 5% van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder slachtoffer geworden van bedreiging of mishandeling, voor zover de dader geen partner was.

6.3 Schade ten gevolge van lichamelijk letsel

Zoals aangegeven in de eerste paragraaf van dit hoofdstuk vallen onder bedreiging alleen verbale handelingen en worden inbreuken op de lichamelijke integriteit onder de categorie mishandeling geschaard. Dat betekent dat bedreiging bij de bespreking van lichamelijk letsel buiten beschouwing kan worden gelaten. In tabel 6.3 wordt aangegeven wat de ernst is van het lichamelijk letsel ten gevolge van mishandeling.

Tabel 6.3 Omvang lichamelijk letsel ten gevolge van mishandeling

ernst letsel	%	n
geen letsel	11.9	14.036
licht letsel zonder hulp arts	56.5	66.641
licht letsel met eenmalige medische hulp	16.8	19.815
letsel waarbij meerdere malen medische hulp nodig was	11.1	13.092
letsel waarbij opname in ziekenhuis nodig was	3.7	4.364
totaal	100	117.948

De respectievelijk materiële en immateriële schadebedragen die met het lichamelijk letsel gepaard gaan worden vermeld in de tabellen 6.4 en 6.5.

Tabel 6.4 Materiële schade ten gevolge van lichamelijk letsel bij mishandeling (in guldens)

ernst letsel	n	gemiddelde schade	totale schade x 1.000
geen	14.036	0	0
licht	86.456	227	19.625,5
matig	13.092	308	4.032,3
ernstig tot zeer zwaar	4.364	11.383	49.675,4
totaal	117.948		73.333,2

Tabel 6.5 Immateriële schade ten gevolge van lichamelijk letsel bij mishandeling (in guldens)

ernst letsel	n	gemiddelde schade	totale schade x 1.000
geen	14.036	0	0
licht	86.456	1.602	138.502,5
matig	13.092	2.509	32.847,8
ernstig tot zeer zwaar	4.364	21.422	93.485,6
totaal	117.948		264.835,9

6.4 Schade ten gevolge van geestelijk letsel

Bedreiging

De omvang van het geestelijk letsel ten gevolge van bedreiging met geweld - zonder dat dit daadwerkelijk leidt tot inbreuk op de lichamelijke integriteit - is moeilijk vast te stellen. Bij slachtofferenquêtes - ook face tot face - blijken gebeurtenissen als dreigementen door het slachtoffer bovendien vaak vergeten te worden. Ook waar het slachtoffer wel aangeeft bedreigd te zijn wordt aangegeven dat dit in het merendeel van de gevallen (driekwart) niet tot emotionele problemen heeft geleid. Het geestelijk letsel is mede afhankelijk van de reactie van de omgeving (opvang op het werk) en ook van de mate van het herhaald optreden van dergelijke gebeurtenissen. In ieder geval is het geestelijk letsel in het geval van bedreigingen vaak moeilijk te herleiden tot één specifieke gebeurtenis. Om die reden beperken wij ons in dit hoofdstuk tot de schade bij geestelijk letsel ten gevolge van mishandeling en laten we bedreiging buiten beschouwing.

Mishandeling

Het geestelijk letsel ten gevolge van mishandeling wordt ingeschat op basis van gegevens uit de politiemonitor. Van de respondenten geeft 56,9% aan geen emotionele problemen te hebben ondervonden van de mishandeling. Nog eens 22,9% geeft aan wel emotionele problemen te hebben ondervonden, maar geen hulp te hebben gezocht. We nemen aan dat deze groep respondenten lichtere emotionele problemen heeft die zij - al dan niet met behulp van vrienden en familie - zelf kunnen oplossen. De resterende 20,2% heeft professionele hulp gezocht om de psychische problemen de baas te worden.

Kilpatrick e.a. (1987) schatten het percentage verwerkingsstoornissen dat optreedt bij vrouwen na mishandeling op 9%. PTSS treedt echter pas op wanneer een gebeurtenis op z'n minst als ingrijpend wordt ervaren door het slachtoffer. Er van uitgaande dat niet elk type mishandeling als zodanig kan worden aangemerkt, passen wij dit percentage van 9% selectief toe, namelijk op de groep slachtoffers (43%) die meldt emotionele problemen te hebben ondervonden van de mishandeling. We komen dan op een PTSS percentage van 4%²³. Dit leidt - als restcategorie - tot een groep slachtoffers met verwerkingsproblemen van 16,2%.

Tabel 6.6 Geestelijk letsel ten gevolge van mishandeling

ernst letsel	%	n
geen	56,9	67.112
licht	22,9	27.010
matig	16,2	19.108
ernstig tot zeer zwaar	4,0	4.718
totaal	100,0	117.948

Noot 23 Het is duidelijk dat wij hier nogal grof te werk gaan. Bovendien gaan we voorbij aan het feit dat mannen dergelijke gebeurtenissen anders verwerken dan vrouwen. Mannen blijken namelijk vaker dan vrouwen een 'praktische verwerkingsstrategie' te hanteren, terwijl vrouwen zogenaamde 'emotionele verwerkingsstrategieën' toepassen, hetgeen minder vaak tot PTSS leidt dan de 'mannelijke' verwerkingsstrategieën.

Met de in tabel 6.6 beschreven ernst van het geestelijk letsel komen wij tot de schadebedragen zoals respectievelijk wordt vermeld in de tabellen 6.7 en 6.8.

Tabel 6.7 Materiële schade ten gevolge van geestelijk letsel bij mishandeling (in guldens)

ernst letsel	n	gemiddelde schade	totale schade x 1.000
geen of licht	94.122	0	0
matig tot zeer zwaar	23.826	957	22.801,5
totaal	117.948		22.801,5

Tabel 6.8 Immateriële schade ten gevolge van geestelijk letsel bij mishandeling (in guldens)

ernst letsel	n	gemiddelde schade	totale schade x 1.000
geen of licht	94.122	0	0
matig	19.108	2.156	41.196,8
ernstig tot zeer zwaar	4.718	30.739	145.026,6
totaal	117.948		186.223,4

7 Aanranding en verkrachting

7.1 Afbakening

In het onderhavige onderzoek richten we ons niet op seksueel geweld in algemene zin, of op seksuele intimidatie, maar alleen op de ernstiger delicten als aanranding en verkrachting²⁴. We beperken ons tot strafbare feiten, gepleegd op vrouwen van 15 jaar of ouder²⁵. De landelijke cijfers over aanranding en verkrachting zijn afkomstig uit de Enquête Rechtsbescherming en Veiligheid 1994 (ERV) van het CBS. Een zedendelict als incest valt hiermee grotendeels buiten de orde van dit onderzoek, evenals exhibitionisme²⁶. Voor dit laatste type delict geldt bovendien dat dit niet als geweldsdelict aangemerkt kan worden. Dit laat onverlet dat exhibitionisme, zeker door kinderen als bedreigend kan worden ervaren en daarom - tijdelijke - emotionele problemen tot gevolg kan hebben. Overigens moet worden aangemerkt dat herhaald slachtofferschap van seksuele intimidatie, bijvoorbeeld op de werkplek, op termijn eveneens tot ernstige gevolgen, zoals burn-out, kan leiden. Verkrachting door de partner komt aan de orde in het hoofdstuk over huiselijk geweld.

7.2 Omvang slachtofferschap

Van de 2893 vrouwen in de steekproef van de ERV van het CBS uit 1994 wordt er door 89 gemeld dat zij gedurende de 12 maanden voorafgaand aan het onderzoek het slachtoffer zijn geworden van een seksueel delict. Dat komt neer op een slachtofferpercentage van 3,076%. Aangezien echter slechts 4% van de in het onderzoek gemelde 'seksuele delicten' daadwerkelijke aanrandingen of verkrachtingen betreft en 1% pogingen daartoe, komen de slachtofferpercentages van verkrachting en aanranding respectievelijk pogingen daartoe op 0,123% en 0,0308%. Omgerekend tot landelijke incidentie betekent dit dat van de vrouwen van 15 jaar en ouder er 7.859 gedurende de 12 maanden voorafgaand aan de enquête het slachtoffer zijn geworden van aanranding en verkrachting en 1965 van een poging daartoe²⁷.

Noot 24 Artikel 246 WvSr omschrijft aanranding als volgt: 'Hij die door geweld of een andere feitelijke of bedreiging met geweld of een andere feitelijke iemand dwingt tot het plegen of dulden van ontuchtige handelingen, wordt, als schuldig aan feitelijke aanranding der eerbaarheid, gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste acht jaren of geldboete van de vijfde categorie.'

Onder verkrachting wordt in artikel 242 WvSr het volgende verstaan: 'Hij die door geweld of een andere feitelijke of bedreiging met geweld of een andere feitelijke iemand dwingt tot het ondergaan van handelingen die bestaan uit of mede bestaan uit het seksueel binnendringen van het lichaam, wordt als schuldig aan verkrachting gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste twaalf jaar of geldboete van de vijfde categorie.'

Noot 25 In de ERV worden de vragen over seksuele delicten alleen aan vrouwen gesteld. Overigens hebben mannen wel de mogelijkheid om bij 'mishandeling' aan te geven of de dader daar seksuele bedoelingen bij had.

Noot 26 Voorzover de incest seksueel misbruik betreft op een meisje van 15 jaar of ouder, gepleegd binnen de familie, wordt dit delict echter wel meegenomen in het onderzoek.

Noot 27 Deze aantallen zijn berekend op basis van CBS gegevens over de samenstelling van de nederlandse bevolking per 1 januari 1994. Hierbij wordt uit gegaan van 7.755.700 vrouwen, waarvan 6.379.184 vrouwen van 15 jaar en ouder.

Tabel 7.1 Geschatte incidentie van aanranding en verkrachting onder vrouwen van 15 jaar en ouder

aard delict	aantal slachtoffers
verkrachting en aanranding	7.859
poging tot verkrachting of aanranding	1.965
totaal	9.824

7.3 Schade ten gevolge van lichamelijk letsel

Op basis van een onderzoek van C. Loef uit 1985 kan een indeling worden gemaakt naar de ernst van het lichamelijk letsel ten gevolge van aanranding en (poging tot) verkrachting. In het onderzoek worden 902 aangiften geanalyseerd van zedendelicten in Amsterdam over de periode 1980- 1984. De ernst van het lichamelijk letsel wordt weergegeven in tabel 7.2. We gaan er vanuit dat de gegevens over de ernst van het lichamelijk letsel ook representatief zijn voor zedendelicten die niet bij de politie worden aangegeven.

Tabel 7.2 Ernst lichamelijk letsel (in %)

	niet gewond	licht gewond	halfzwaar gewond	zwaar gewond	totaal
aanranding (n = 405)	85	12	3	0	100
poging tot verkrachting (n = 152)	65	26	9	1	101
verkrachting (n = 344)	56	30	13	1	100
totaal gemiddelden (n = 901)	70	21	8	1	100

Bron: C. Loef, 1985

Uit tabel 7.2 blijkt dat verkrachters over het algemeen meer en ernstiger letsel toebrengen dan aanranders.

In het onderzoek van Loef wordt de ernst van het letsel als volgt gecategoriseerd:

- 1 licht gewond: lichte kneuzingen, blauwe plekken, oppervlakkige striemen;
- 2 halfzwaar gewond: zware kneuzingen, lichte hersenschuddingen, oppervlakkige steekwonden, uitgeslagen tanden, ernstige bloeduitstortingen;
- 3 zwaar gewond: botbreuken, ernstige anale en vaginale rupturen, vergiftigingsverschijnselen, ernstige open wonden, zwaar hoofd- of hersenletsel, diepe steekwonden of kogelwonden.

De categorie halfzwaar gewond komt redelijk overeen met onze categorie 'matig' en de categorie zwaar gewond komt overeen met onze categorie 'ernstig tot zeer zwaar'. Verder houden we voor de bepaling van de ernst van het lichamelijk letsel, het gemiddelde totaal percentage aan uit tabel 7.2.

Dit leidt tot de in de tabellen 7.3 en 7.4 opgenomen schadebedragen.

Tabel 7.3 Materiële schade ten gevolge van lichamelijk letsel bij (poging tot) aanranding en verkrachting (in guldens)

	n	gemiddelde schade	totale schade x 1.000
geen letsel	6.877	0	0
licht letsel	2.063	0	0
matig letsel	786	²⁸ 648,50	509,7
ernstig tot zeer zwaar letsel	98	11.383,-	1.115,5
totaal	9.824		1.625,2

Tabel 7.4 Immateriële schade ten gevolge van lichamelijk letsel bij (poging tot) aanranding en verkrachting 1994 (in guldens)

	n	gemiddelde schade	totale schade (x 1.000)
geen letsel	6.877	0	0
licht letsel	2.063	1.602	3.304,9
matig letsel	786	2.509	1.972,1
ernstig tot zeer zwaar letsel	98	21.422	2.099,4
totaal	9.824		7.376,4

7.4 Schade ten gevolge van geestelijk letsel

Ter indicatie van de ernst van het geestelijk letsel dat kan optreden bij slachtofferschap van aanranding en verkrachting worden enkele onderzoeksresultaten geciteerd uit diverse onderzoeken²⁹. Van de slachtoffers die (minder dan) een maand voorafgaand aan één van de onderzoeken waren verkracht, leed 44% onder een 'matige tot ernstige' depressie. Slachtoffers hadden tot 2 maanden na het delict hogere depressie-scores dan niet-slachtoffers. Voorts bleek uit een ander onderzoek dat slachtoffers binnen 2 tot 4 maanden na het vergrijp diverse sociale rollen over het algemeen weer 'normaal' konden vervullen, maar dat na 8 maanden de uitoefening van het werk nog altijd werd verstoord. Voorts wordt gemeld dat slechts 20% à 25% van de slachtoffers één jaar na het incident 'symptoom-vrij' zijn.

Uit een ander onderzoek komt naar voren dat van alle vrouwen die slachtoffer werden van een geweldsdelict er meer dan een kwart 'some point after the crime' PTSS ontwikkelden³⁰. Voor vrouwen die waren verkracht lag dat percentage op 57,1%, bij slachtoffers van aanranding op 33,3% en bij vrouwen die een poging tot verkrachting of aanranding hadden ondergaan ging het om percentages van 15,7% respectievelijk 11,1%.

Aangezien over de ernst van het geestelijk letsel verder geen informatie is waarmee de lichtere vormen van letsel onderling te onderscheiden zijn wordt de schade alleen bepaald voor de slachtoffers met ernstig tot zeer zwaar geestelijk letsel. Ter bepaling van deze categorie slachtoffers

Noot 28 De gemiddelde schade ligt hier hoger dan in de standaard schadetabel uit hoofdstuk 3 omdat de verwondingen die in het onderzoek van Loef in de derde categorie vallen zwaarder zijn dan de verwondingen die in onze categorie 'matig' vallen.

Noot 29 Hierbij wordt geciteerd uit: D.G. Kilpatrick e.a., 1981.

Noot 30 Kilpatrick, criminal victimization: lifetime prevalence, Reporting tot police, and psychological impact, 1987.

hanteren we de voornoemde PTSS-percentages. Dit komt neer op 45% voor slachtoffers van aanranding of verkrachting (het gemiddelde van 57,1% en 33,3%). Voor slachtoffers van een poging tot verkrachting of aanranding gaat het om een gemiddeld percentage van 13,5%.

Tabel 7.5 Schatting ernst geestelijk letsel aanranding en verkrachting 1994 (in %)

	geen of licht tot matig letsel	ernstig tot zeer zwaar letsel	totaal
verkrachting en aanranding	55	45	100
poging tot aanranding of verkrachting	87	13	100

Toegepast op de door ons gevonden incidentiecijfers, leidt dit tot de volgende aantallen slachtoffers.

Tabel 7.6 Schatting omvang geestelijk letsel (in aantallen)

	geen of licht tot matig letsel	ernstig tot zeer zwaar letsel	totaal
verkrachting en aanranding	4.322	3.537	7.859
poging tot aanranding of verkrachting	1.710	255	1.965
totaal	6.032	3.792	9.824

Dit resulteert in de volgende schadecijfers.

Tabel 7.7 Materiële schade ten gevolge van geestelijk letsel bij (poging tot) aanranding en verkrachting (in guldens)

	n	gemiddelde schade	totale schade x 1.000
geen of licht tot matig letsel	6.032	310	0
ernstig tot zeer zwaar letsel	3.792	957	3.628,9
totaal	9.824		3.628,9

Tabel 7.8 Immateriële schade ten gevolge van geestelijk letsel bij (poging tot) aanranding en verkrachting (in guldens)

	n	gemiddelde schade	totale schade x 1.000
geen of licht tot matig letsel en	6.032	0	0
ernstig tot zeer zwaar letsel	3.792	30.739	116.562,3
totaal	9.824		116.562,3

Noot 31 Om de schatting aan de behoudende kant te houden wordt de gemiddelde schade op nul gesteld.

8 Huiselijk geweld

8.1 Afbakening

Onder huiselijk geweld vallen meer of minder ernstige vormen van lichamelijke of geestelijke mishandeling die worden uitgeoefend binnen partnerrelaties. Ook geweldplegingen van seksuele aard zoals verkrachting, kunnen tot deze vorm van geweld worden gerekend³². We beperken ons hierbij tot het geweld van mannen jegens hun vrouwelijke partner. Het geweld dat wordt uitgeoefend door vrouwen gericht tegen hun mannelijke partner blijft buiten beschouwing evenals geweld binnen homoseksuele en lesbische relaties³³. Ook (seksuele) kindermishandeling valt buiten het kader van dit onderzoek. We beperken ons derhalve tot de gewelddelicten die worden getypeerd als vrouwenmishandeling.

8.2 Omvang slachtofferschap

Er zijn drie bronnen op basis waarvan een schatting gemaakt kan worden van het aantal vrouwen dat slachtoffer wordt van deze vorm van geweld. Deze schattingen leiden tot zeer uiteenlopende aantallen.

Bron 1

Ten eerste is er een landelijk onderzoek van Römken, specifiek gericht op dit onderwerp. Het betreft een onderzoek onder 1016 vrouwen in de leeftijdsgroep van 20 tot 60 jaar, die ten tijde van het onderzoek een partner hadden of ooit een partner hadden gehad. Het steekproefkader werd gevormd door het adressenbestand van de PTT. Met elke respondent werd een mondeling vraaggesprek gevoerd door een - voor dit onderwerp speciaal getrainde - interviewster.

Uit dit onderzoek blijkt dat 48 van de 880 vrouwen in de betreffende leeftijdsgroep, die ten tijde van het onderzoek een partner hadden, het jaar voorafgaand aan het onderzoek waren mishandeld. Op het totaal van alle 1016 geïnterviewde vrouwen gaat het dan om 4,7%. Extrapoleren we dit percentage naar alle vrouwen van 15 jaar en ouder dan dienen we rekening te houden met het feit dat zowel de jongere vrouwen als de 60-plussers vaker partnerloos zijn dan de door Römken onderzochte leeftijdsgroep. Als richtlijn nemen we hiervoor het percentage samenwonende vrouwen, dat volgens CBS-gegevens voor de 20 tot 60 jarigen uitkomt op 75%, voor de 15 tot 20 jarigen op 3% en voor de 60-plussers op 64%. Dit leidt voor de 15 tot 20 jarigen tot een slachtofferpercentage van $\frac{3}{75} \times 4,7\% = 0,2\%$ en voor de 60-plussers tot een percentage van $\frac{64}{75} \times 4,7\% = 4,0\%$. Aangezien het CBS het landelijk aantal vrouwen van 15 jaar of ouder schat op 6.379.184, waarvan 4.359.900 vrouwen binnen de leeftijdsgroep 20-60 jaar, 457.396 van 15 tot 20 jaar en 1.561.888 vrouwen van 60 jaar of ouder, resulteert dit in 268.305 slachtoffers, ofwel 4,2%.

Noot 32 Onderzoek van Römken (1989), tabel 6.17, geeft aan dat 23% van de vrouwen die worden mishandeld ook gedwongen worden tot seks c.q. worden verkracht.

Noot 33 De reden om het geweld van vrouwen tegen mannelijke partners buiten beschouwing te laten wordt gevormd door de overweging dat dit geweld minder frequent voorkomt en bovendien veel minder ernstig van aard is (zie Römken, paragraaf 1.3.2.2, en 5.2.2).

Bron 2

De politiemonitor 1995 levert in combinatie met een onderzoek van Steinmetz en van Andel (1984) een tweede schatting op van het aantal slachtoffers van huiselijk geweld. In hoofdstuk 6 is reeds beschreven dat op basis van de politiemonitor het aantal slachtoffers van mishandeling op 1,4% kan worden geschat en tevens (tabel 6.1) dat bij vrouwelijke slachtoffers van mishandeling in 59% de dader een partner of ander familielid was. Dit leidt tot een schatting van 52.692 slachtoffers van huiselijk geweld en een slachtofferpercentage van 0,8%.

Bron 3

Als derde bron fungeert een onderzoek uit 1996 gebaseerd op de registratiegegevens van de Eerste Hulp afdelingen van twee Nijmeegse ziekenhuizen³⁴. Uit het onderzoek blijkt dat er in 1995 681 slachtoffers van gewelddelicten zijn opgenomen in de geweldsregistratie van de twee betrokken ziekenhuizen. Van de geweldsregistraties betroffen er 56 een vorm van huiselijk geweld. In al deze gevallen was het lichamelijk letsel namelijk toegebracht door een partner of ex-partner. We gaan er vanuit dat al deze slachtoffers vrouwen waren.

Verder veronderstellen we dat 20% van alle slachtoffers van huiselijk geweld die medische hulpverlening nodig heeft, bij de EHBO terecht komt en 80% bij de huisarts³⁵. Hiermee komt onze schatting van de omvang van de groep voor de regio Nijmegen uit op 280 slachtoffers. Het betreft de groep slachtoffers van huiselijk geweld die ten minste een maal medische hulp heeft gezocht. Wanneer uitgegaan wordt van de indeling van de ernst van het lichamelijk letsel bij mishandeling, dan zou het hier gaan om 31,6% van het totaal aantal slachtoffers van huiselijk geweld. Het betreft het aandeel slachtoffers dat op zijn minst eenmalig medische hulp heeft gezocht, hetgeen - doorrekenend - resulteert in 886 slachtoffers van huiselijk geweld in het verzorgingsgebied van de twee ziekenhuizen.

We gaan uit van een verzorgingsgebied van de twee ziekenhuizen met een geschatte bevolking van 250 000 inwoners, waarvan 147 557 in de stad Nijmegen en ruim 100 000 in omringende gemeenten. Daarvan is de helft vrouw. Ongeveer 80% van deze vrouwen is 15 jaar of ouder. Dit komt neer op een totaal van zo'n 101.250 vrouwen van 15 jaar of ouder in het verzorgingsgebied van de twee Nijmeegse ziekenhuizen. Met een aantal van 886 slachtoffers resulteert dit in een slachtofferpercentage van 0,9%. Er vanuit gaande dat Nijmegen representatief is voor de rest van Nederland zou dit landelijk neerkomen op een aantal van 57.413 vrouwen³⁶.

Conclusie

De twee laatste bronnen leiden tot redelijk vergelijkbare resultaten, terwijl het slachtofferpercentage op basis van het onderzoek van Römken een factor 5,5 hoger uitkomt. Alhoewel het in algemene slachtofferenquêtes niet mogelijk is om voorzieningen te treffen om "onderrapportage van zeer ernstige vormen van geweld, zoals bijvoorbeeld geweld binnen relaties, tegen te gaan" (Beukenhorst 1994) hanteren wij hier desalniettemin, voorzichtigheidshalve, een aantal van 57.413 slachtoffers. Dit wordt gemotiveerd door het uitgangspunt van dit onderzoek: een indicatie te

Noot 34 'Geweldsregistratie bij ziekenhuizen in Nijmegen', WODC, Ministerie van Justitie, 1996.

Noot 35 Dit percentage is ontleend aan Römken: van de vrouwen die daadwerkelijk medische hulp zoeken blijkt 20% rechtstreeks en uitsluitend naar een EHBO-post of anderszins naar een ziekenhuisspecialist te gaan.

Noot 36 Hierbij gaan we er impliciet van uit dat alle slachtoffers die ernstig letsel hebben en medische hulp behoeven deze daadwerkelijk ook opzoeken. Omdat vrouwen die mishandeld worden daarvoor echter niet altijd in de gelegenheid zullen zijn, is het zeer waarschijnlijk dat wij met dit aantal aan de lage kant zitten.

geven van de minimum omvang aan schade die gemoeid gaat met de geweldplegingen.

8.3 Schade ten gevolge van lichamelijk letsel

Voor de bepaling van de schade wordt er bij gebrek aan specifieke informatie vanuit gegaan dat de ernstverdeling van het lichamelijk letsel overeen komt met dat van mishandeling. Er wordt echter na huiselijk geweld op andere wijze hulp gezocht. Zoals al werd vermeld, zoeken slachtoffers van huiselijk geweld vaker eenmalige hulp bij de huisarts dan bij eerste hulp-posten. Dit heeft tot gevolg dat de gemiddelde materiële schade bij licht letsel lager uitvalt, namelijk op f 112,-³⁷.

In tabel 8.1 en 8.2 wordt op basis van de gegevens omtrent de ernst van het lichamelijk letsel uit hoofdstuk 6, de materiële en de immateriële schade gepresenteerd.

Tabel 8.1 Materiële schade ten gevolge van lichamelijk letsel bij huiselijk geweld (in guldens)

ernst letsel	n	gemiddelde schade	totale schade (x 1.000)
geen	6.832	0	0
licht	42.084	112	4.713,4
matig	6.373	308	1.962,9
ernstig tot zeer zwaar	2.124	11.383	24.177,5
totaal	57.413		30.853,8

Tabel 8.2 Immateriële schade ten gevolge van lichamelijk letsel bij huiselijk geweld (in guldens)

ernst letsel	n	gemiddelde schade	totale schade (x 1.000)
geen	6.832	0	0
licht	42.084	1.602	67.418,6
matig	6.373	2.509	15.989,9
ernstig tot zeer zwaar	2.124	21.422	45.500,3
totaal	57.413		128.908,8

8.4 Schade ten gevolge van geestelijk letsel

Ook de indeling naar de ernst van het geestelijk letsel bij huiselijk geweld wordt gebaseerd op de indeling van geestelijk letsel bij mishandeling. Hiermee gaan we voorbij aan het feit dat bij huiselijk geweld in veel gevallen sprake is van herhaald slachtofferschap. Dit heeft als gevolg dat we de ernst van het geestelijk letsel waarschijnlijk onderschatten. In de volgende tabellen wordt de omvang van de geschatte materiële en immateriële schade van geestelijk letsel bij huiselijk geweld weergegeven.

Noot 37 Wij gaan er vanuit dat 80% van de huiselijk geweldslachtoffers die licht letsel oplopen, waarbij eenmalige medische hulp nodig is, de huisarts (à f 35,-) bezoekt en dat 20% de EHBO van het ziekenhuis (f 419,-). Dat komt neer op een gemiddeld bedrag van f 112,-.

Tabel 8.3 Materiële schade ten gevolge van geestelijk letsel bij huiselijk geweld (in guldens)

ernst letsel	n	gemiddelde schade	totale schade x 1.000
geen of licht	45.931	0	0
matig tot zeer zwaar	11.482	957	10.988,3
totaal	57.413		10.988,3

Tabel 8.4 Immateriële schade ten gevolge van geestelijk letsel bij huiselijk geweld (in guldens)

ernst letsel	n	gemiddelde schade	totale schade x 1.000
geen of licht	45.931	0	0
matig	9.760	2.156	21.042,5
ernstig tot zeer zwaar	1.722	30.739	52.932,5
totaal	57.413		73.975,0

9 Conclusies en aanbevelingen

9.1 Conclusies

In dit onderzoek is de omvang van de schade ten gevolge van lichamelijk en geestelijk letsel door geweldsmisdrijven in beeld gebracht. Daarbij zijn de volgende vijf delicten in beschouwing genomen:

- overval;
- straatroof;
- bedreiging en mishandeling;
- aanranding en verkrachting;
- huiselijk geweld.

Bij de bepaling van de omvang van de schade is een onderscheid gemaakt tussen materiële en immateriële schade.

In tabel 9.1 zijn alle schadebedragen samengevoegd.

Tabel 9.1 Omvang totale materiële en immateriële schade ten gevolge van lichamelijk en geestelijk letsel door geweld (in 1.000 guldens)

delict	lichamelijk letsel		geestelijk letsel		lichamelijk en geestelijk letsel		
	materiële schade	immateriële schade	materiële schade	immateriële schade	materiële schade	immateriële schade	totale schade
overval	287,7	954,1	1.076,6	6.713,0	1.364,3	7.667,1	9.031,4
straatroof	5.406,0	29.701,2	4.603,2	24.690,4	10.009,2	54.391,6	64.400,8
mishandeling	73.333,2	264.835,9	22.801,5	186.223,4	96.134,7	451.059,3	547.194,0
aanranding/ verkrachting	1.625,2	7.376,4	3.628,9	116.562,3	5.254,1	123.938,7	129.192,8
huiselijk geweld	30.853,8	128.908,8	10.988,3	73.975,0	41.842,1	202.883,8	244.725,9
totaal	111.505,9	431.776,4	43.098,5	408.164,1	154.604,4	839.940,5	994.544,9

Op basis van tabel 9.1 kunnen de volgende conclusies worden getrokken.

- De totale schade van geweld in Nederland in 1994 kan voorzichtig op bijna één miljard (f 994.554.900,-) worden geschat.
- De belangrijkste schade ten gevolge van geweldsmisdrijven is immaterieel: 85% van de totale schade is immaterieel.
- Mishandeling is de omvangrijkste schadepost, gevolgd door huiselijk geweld. De oorzaak hiervoor is de omvang van het aantal slachtoffers en de ernst van het letsel. Met een relatief klein aantal slachtoffers is ook de omvang van de schade bij aanranding en verkrachting relatief hoog. Dit heeft zijn oorzaak in de ernst van het geestelijk letsel dat deze vorm van geweld met zich mee brengt.

9.2 Aanbevelingen

In het onderhavige onderzoek is een aantal zeer grove schattingen gemaakt. Met het oog op het verkrijgen van een nauwkeuriger beeld van de gevolgen van geweldsmisdrijven en de daarmee gepaard gaande schade zijn de volgende aanbevelingen van belang.

- Bij het bepalen van de omvang van het geweld en de gevolgen daarvan, is gebruik gemaakt van verschillende gegevensbronnen. Deze hanteren vaak uiteenlopende begripsomschrijvingen en onderzoeksmethoden, hetgeen zijn invloed heeft op de omvangsschattingen. Bij toekomstig onderzoek dient er naar te worden gestreefd zo veel mogelijk gebruik te maken van een gegevensbron.
- Uit slachtofferenquêtes blijkt niet welk deel van het slachtofferschap van geweld gerelateerd is aan de werkplek. Dat dit bij een aanzienlijk deel mogelijk wel het geval is, blijkt uit engelse slachtofferenquêtes. In algemene zin geldt dat de kans op slachtofferschap van geweld, maar ook de gevolgen en de verwerking ervan contextgebonden zijn. Niet altijd en overal loopt men dezelfde kans slachtoffer van geweld te worden, en (de ernst van) het letsel van het slachtofferschap hangt onder meer samen met de situatie waarin het incident zich afspeelt. Zowel voor de bepaling van de omvang van verschillende vormen van geweld, als voor het bepalen van het type letsel en de ernst van dat letsel is het in toekomstig onderzoek relevant om rekening te houden met de context waarin gewelddadige gebeurtenissen zich afspelen.
- Voor het onderhavige onderzoek was het niet mogelijk om gegevens over arbeidsongeschiktheid als gevolg van geweld te achterhalen, omdat dit niet wordt geregistreerd. Het is mede in het licht van de nieuwe ARBO-wetgeving als de registratiewijze op dit punt wordt verbeterd.
- Het verdient aanbeveling in toekomstig onderzoek na te gaan in hoeverre gegevens uit buitenlands onderzoek, met name met betrekking tot het percentage slachtoffers dat verwerkingsstoornissen oploopt, van toepassing zijn op de situatie in Nederland.
- Bestaande slachtofferenquêtes kunnen, al dan niet eenmalig, worden uitgebreid met een aantal gerichte vragen. Een andere mogelijkheid is om een apart onderzoek op te zetten, dat qua vraagstelling aansluit bij de politiemonitor, maar dat specifiek gericht is op slachtofferschap bij geweldsmisdrijven. Deze vragen moeten onder meer dienen om:
 - een beter inzicht te verkrijgen in de gevolgen van de verschillende geweldsmisdrijven waarbij ook wordt nagegaan in hoeverre fysiek en psychisch letsel gezamenlijk optreden;
 - een beter beeld te verkrijgen van de gevolgen van herhaald slachtofferschap.

Indien voor een apart onderzoek wordt gekozen kunnen ook andere aspecten worden meegenomen.

Te denken valt aan vragen met betrekking tot schadevergoeding door de verzekering of door de dader, financiële tegemoetkoming door het Schadefonds Geweldsmisdrijven en (de kosten van) juridische bijstand. In verband met de evaluatie van de Wet Terwee en de verhoogde aandacht voor slachtoffers zou dat zeker interessant zijn.

Geraadpleegde literatuur

Beukenhorst, D.J., 'Geweldsdelicten in de Enquête Rechtsbescherming en Veiligheid', Kwartaalbericht rechtsbescherming en veiligheid, CBS, 1994-1.

Draijer, N., 'Seksueel misbruik van meisjes door verwanten. Een landelijk onderzoek naar de omvang, de aard, de gezinsachtergronden, de emotionele betekenis en de psychische en psychosomatische gevolgen' Amsterdam, 1988.

Ensink, B. en F. Albach, 'Angst voor seksueel geweld. Van overdreven angst naar gerechtvaardigde woede', Leiden, 1983.

Heus, de P., R.F.W. Diekstra en M.H. Schouten, 'Seksuele intimidatie op het werk: relaties met persoons- en werkkenmerken en klachten', in: Tijdschrift voor sociale gezondheidszorg, 1995, 3, blz. 107-112.

Kilpatrick D.G., B.E. Saunders, e.a., 'Victim and crime factors associated with the development of crime-related post-traumatic stress disorder', in: Behavior therapy, 20, 199-214, 1989.

Kilpatrick D.G., B.E. Saunders, e.a., 'Criminal victimization: lifetime prevalence, reporting to police, and psychological impact', in: Crime & Delinquency, vol. 33 no. 4, 1987, 479-489.

Kilpatrick D.G., P.A. Resnick, e.a., 'Effects of a rape experience: a longitudinal study', in: Journal of social issues, vol. 37, nr. 4, 1981, 105-122.

Kingma, J., A.M.W. Eijken, A.Lalkens, H.J. Klasen, 'Geweld: Een retrospectieve studie naar herhaald slachtofferschap in de periode 1971-1993. Registratie van Letsels en ongevallen Groningen (RLOG), Groningen mei 1995.

Knol, P.C. 'Vergoeding van letselschade', Zwolle, 1986.

Loef, C., 'Aanranding en verkrachting. Een analyse van 902 aangegeven Amsterdamse zedendelicten, 1980- 1984.' Bestuursinformatie, afdeling O + S, gemeente Amsterdam, 1985.

Loef, C.J. en P.J.H.M. Holla, 'Straatroof in Amsterdam', Justitiële Verkenningen, 1989.

Ploeg, H.M. van der, Buuren, E.T. van, e.a., 'Psychologisch onderzoek naar (het ontbreken van) de hulpvraag van slachtoffers van geweld', Lisse 1985.

Resnick H.S., D.G. Kilpatrick, e.a., 'Prevalence of civilian trauma and posttraumatic stress disorder in a representative national sample of women', in: Journal of Consulting and Clinical Psychology, 1993, vol. 61, 984-991.

Römkens, R., 'Geweld tegen vrouwen in heteroseksuele relaties, een landelijk onderzoek naar de omvang, de aard, de gevolgen en de achtergronden', Amsterdam 1989.

Sociaal en Cultureel Planbureau, Cahier 1989/nr. 70, 'Wie helpt het slachtoffer? Publieke en particuliere voorzieningen voor slachtoffers van misdrijven', Rijswijk, 1989.

Steinmetz, C.H.D. en H.G. van Andel, Mishandeling en hulpverlening, vrouwen en mannen als slachtoffer, WODC, 1984.

Steinmetz, C.H.D., 'Hulp aan slachtoffers van ernstige misdrijven, Effecten van slachtofferhulp en primaire opvang, WODC, 1990.

Syllabus Schadefonds Geweldsmisdrijven, Den Haag, 1995.

Velden, P.G. van der, S. van der Burg, C.H.D. Steinmetz en J. van den Bout, 'Slachtoffers van bankovervallen', Instituut voor Psychotrauma, Utrecht, 1992.

Verbandscommissie schaderegelingsbeleid, 'Rapport smartegeld', Verbond van Verzekeraars in Nederland, Den-Haag, 1984.

Vereniging Landelijke Organisatie Slachtofferhulp, Jaarverslag 1993, Utrecht, 1994.

Verkeersrecht, Juridisch Maandblad betreffende het Wegverkeer, Smartegeld, Uitspraken van de Nederlandse rechter over de vergoeding van immateriële schade, ANWB, Den-Haag, 1994.

Visser, T. van Dijk en A.M.W. van Eijken, 'Slachtofferzorg. Gevolgen van slachtofferschap, behoefte aan hulp en opvang door de politie en verwijzing door de politie naar slachtofferhulp op basis van de politiemonitor 1993' DCP, 1995.

Vorrink, L., 'Gesprekken met verkrachte vrouwen', Amsterdam, 1981.

Waard, J. de, 'Kromme rechtvaardigheid. Wanverhouding tussen uitgaven voor slachtoffers en daders', SEC, mei 1996.

Warnink, M., 'Schadevergoeding bij seksueel misbruik', Nijmegen, 1995.

Winkel, F., 'Slachtofferhulp. Verkenning en Sociaal-psychologische Analyse', Lisse 1990.

WODC, 'Geweldsregistratie bij ziekenhuizen in Nijmegen', Ministerie van Justitie, 1996.